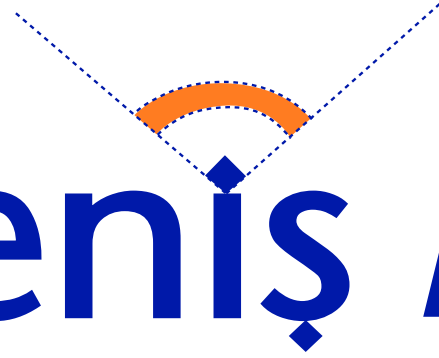

Capital
Geniş

İŞ YATIRIM
Katkılarıyla

Üç ayda bir yayınlanır
Temmuz 2010

CİHAN YALÇIN

TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME

NASIL BÜYÜYECEĞİZ?

TRADEMASTER iPhone'da

İş Yatırım'dan
Türkiye'de bir ilk daha...
TradeMaster,
Blackberry'den sonra
iPhone'da.

İş Yatırım'ın yeni ürünü
TradeMaster Mobile ile **İMKB**
ve **VOB'da doğrudan işlem**
yapabilecek, hisse senedi, tahvil,
eurobond ve vadeli sözleşmelerin
anlık fiyatlarına, uluslararası borsa
endekslerine, serbest piyasa ve
Merkez Bankası döviz paritelerine
ve yatırım dünyasıyla ilgili tüm
haberlere cep telefonunuzdan hızlı
ve kolayca ulaşacaksınız...

Dilediğinizde İş Yatırım'daki
hesabınıza anında ulaşacağınız
TradeMaster Mobile ile
yatırımlarınızı yanınızda
taşıyın ve güvenle büyütün.

En son açıklanan işsizlik rakamları, bir önceki aya göre olumlu veriler içerse bile, Türkiye'nin önünde bu sorun bütün ciddiyetiyle duruyor. Her yıl işgücüne katılan 500 bin kişiyi de mevcutların üzerine koyunca, bu işin ne kadar acil olduğu daha iyi anlaşılıyor.

Bunun için Türkiye'nin belli bir büyüme düzeyini yakalaması ve bunu sürdürbilmesi gerekiyor. 2004-2007 arasındaki dönemi ele alalım... Aralıksız büyümeyle rağmen Türkiye'nin, bu dönemde ortalama işsizlik yüzde 10'un altına gerilemedi.

Yeni büyüme stratejisi için

Şimdi yeni bir döneme girerken kamu ve özel sektörün bu tabloyu göz önüne alıp yeni bir büyüme stratejisi oluşturması gerekiyor. "Büyüme yaratan" veya "Büyüme dostu" denebilecek bu yeni stratejinin özellikleri çok önemli...

İşte Geniş Açı'nın bu sayısında, sözünü ettiğimiz stratejileri, kamu, özel sektör ve üniversite temsilcilerinden

oluşan ekonomistlerle masaya yatırdık. Merkez Bankası, DPT, TEPAV, TÜSİAD, üniversite ve İş Yatırım'ın temsilcileri, bu büyüme döneminin nasıl yönetilmesi gerektiğini tartıştılar.

İlerleyen sayfalarda sizler de okuyunca hakkını teslim edeceksiniz. Uzmanlar, ortaya koydukları görüş ve yaklaşımlarla, Türkiye'nin yeni büyüme stratejisinin özelliklerini bütün ayrıntılarıyla paylaştılar, olası risklere dikkat çektiler.

Bu buluşmanın ayrıntılarının, iş dünyası ve kamu açısından oldukça verimli olduğunu düşünüyoruz.

Umarız, düşündüğümüz katkıyı yapacaktır. Saygılarımızla...

Doğan Burda
Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.
Hürriyet Medya Towers 34212 Güneşli-İSTANBUL
Tel: 0 212 410 32 28 Faks: 0 212 410 32 27
capital@doganburda.com

İcra Kurulu Başkanı Mehmet Y. Yılmaz
Yayın Direktörü (Sorumlu) M. Rauf Ateş
Yayın Yönetmeni Sedef Seçkin Büyük
Haber Müdürü Hande Demirel
Yazı İşleri Müdürü Ebru Fırat
Görsel Yönetmen A. Bertuğ Patır
Editörler Şeyma Öncel Bayıksel,
Nilüfer Gözütok, Elçin Cirik, Yasemin Erdoğan
Haber Merkezi Özlem Aydın Ayvacı,
Hande Yavuz, Ayçe Aksakal
Sayfa Yapımcısı Doğan Pektaş
Grafik Yaman Tetik
Fotoğraflar Gökhan Çelebi, Hüseyin Öngen
Marka Müdürü Gökçe Aykaç
Ankara Temsilcisi Erdal İpekeşen
Tel: 0 312 207 00 95

Yönetim
Genel Yayın Koordinatörü Yeşim Denizel
Tüzel Kişi Temsilcisi Murat Köksal
Satış Direktörü Orhan Taşkın
Finans Direktörü Didem Kurucu
Üretim Direktörü Servet Kavasoğlu

Reklam

Grup Başkanı Cem M. Başar
Grup Başkan Yardımcısı Funda Baykal
Satış Müdürleri Özlem Güner Ateş, Emel Sönmez
Satış Temsilcileri Erman İleri, Deniz Küçükhüseyin
Teknik Müdür Nusret Kırmlıoğlu
Tel: 0 212 336 53 60-(3 hat) Faks: 0 212 336 53 90

Rezervasyon

Tel: 0 212 336 53 00-57-59 Faks: 0 212 336 53 92-93
Ankara Reklam Tel: 0 312 207 00 72 - 73

Hedef Sayfalar

Tel: 0 212 336 53 70 Faks: 0 212 336 53 91
Maya Akar Center, Kat: 7 Büyükdere Cad.
No: 100-102 34394 Esentepe/İSTANBUL

Baskı Uniprint Basım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Hadımköy İstanbul Asfaltı, Ömerli Köyü
Çatalca-İSTANBUL Tel: 0 212 798 28 41
Dalıtım Yaysat A.Ş. Tel: 0 212 622 22 22

Yayın Türü Yerel, süreli, 3 aylık

© Capital Dergisi **Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.** tarafından T.C. yasalarına uygun olarak yayımlanmaktadır. Capital Dergisi'nin isim ve yayın hakkı **Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.**'ye aittir. Dergide yayımlanan yazı, fotoğraf, harita, illüstrasyon ve konuların her hakkı saklıdır. İziniz, kaynak gösterilerek dahi alıntı yapılamaz.

DB Okur Hizmetleri hattı Tel: 0212 478 03 00
okurhizmetleri@doganburda.com

DB Abone Hizmetleri hattı
Tel: 0212 478 03 00 Faks: 0212 410 35 12-13
abone@doganburda.com

Pazar hariç her gün saat 08.00-20.00
arasında hizmet verilmektedir.

Uzmanlara göre, Türkiye'nin önündeki fırsatlar doğru kullanıldığında sürdürülebilir bir büyüme yakalamak zor değil. Ancak, kayıt dışılıktan eğitim reformuna, dışa bağımlılıktan cari açığa kadar öyle engeller var ki, yapısal çözümler sağlanmadığı sürece bu büyüme rakamları bir türlü istihdama yansımıyor. Yansısı da bu oran yeterli olmuyor. İşte Geniş Açı'nın bu sayısında, Türkiye'nin en temel sorunu olan istihdamı ve istihdam odaklı bir büyümenin mümkün olup olmadığını tartıştık. Capital'in, İş Yatırım'la birlikte 3 ayda bir organize ettiği Geniş Açı toplantısının bu ayki konusu "Kriz sonrası büyüme" oldu.

Moderatörlüğünü Capital&Ekonomist Dergileri Yayın Direktörü M. Rauf Ateş'in yaptığı toplantıya, TCMB Araştırma ve Para Politikası Ekonomisti Doç Dr. Şeref Saygılı, DPT Ekonomik Modeller Daire Başkanı Hasan Yurtoğlu, TÜSİAD Baş Ekonomisti Dr. Ümit İzmen, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi öğretim üyesi ve TEPAV Ekonomi Programları Direktörü Prof. Dr. Fatih Özatay, Koç Üniversitesi'nden Prof. Sumru Altuğ ve İş Yatırım'dan ekonomist Burcu Ünüvar katıldı.

Uzmanlar, "Sürdürülebilir bir büyüme nasıl sağlanır?", "Türkiye nerede hata yapıyor?", "İstihdam dostu büyümenin formülleri neler?" sorularının yanıtlarını aradı. Hem eksiklikler hem çözüm önerileri paylaşıldı.

NASIL

BÜYÜYECEĞİZ?

M. Rauf Ateş Hoş geldiniz. Geniş Açı toplantılarını İş Yatırım ile 2004 yılından bu yana yapıyoruz. Her sayısında öne çıkan güncel bir konuyu iş dünyasından, üniversitelerden, sivil toplum örgütlerinden katılımcılarla tartışıyoruz. Bu ayın konusunu da “Kriz sonrası büyüme” olarak belirledik.

Dolayısıyla Merkez Bankası’ndan, DPT’den, üniversitelerden ve sivil toplum örgütlerinden temsilcilerimiz var. Ben ilk sözü Merkez Bankası’ndan Şeref Bey’e vereceğim.

Durgunluk geride kaldı diye bir değerlendirme var. Büyüme dönemine geçtik ya da geçiliyor diye düşünüyoruz. Siz Merkez Bankası araştırma bölümündesiniz, iş dünyasını, piyasaları ve ekonomiyi yakından izliyorsunuz. Sizin gözlemlerinizi ve değerlendirmelerinizi ne yönde? Türkiye büyüme dönemine girebildi mi?

Şeref Saygılı Rakamlara baktığımız zaman büyüme rakamları bu sene için iyi gelecek gibi görünüyor. Diğer kamu kuruluşlarının tahminleri de bu yönde, ancak ben büyüme kavramına farklı bir boyutuyla bakmanın daha anlamlı olacağını düşünüyorum. Doğrudan potansiyel büyüme oranıyla, ekonomide 10 yılda yaratılan cari değerle katma değer arasındaki farkı dikkate alarak kriz sonrası dönemi incelemenin daha mantıklı olacağını düşünüyorum.

Her ülkenin bir üretim kapasitesi var. Eğer bir ülke üretim kapasitesini artırabiliyorsa, potansiyel olarak orta uzun vadede daha fazla üretme yeteneği kazanmış anlamına geliyor. Ancak kısa vadelerde potansiyelinizi çok artırmasanız bile çok kısa vadeli de olsa, iç ve dış talep gelişmeleriyle büyüme rakamlarını bir süre olumlu şekilde izlemek de mümkün olabilir. Biz geçmişte de böyle bir durum yaşadık. 2002 sonrasındaki dönemde de rakamlar yüzde 7 civarında bir büyümeyi gösteriyorken, Türkiye ekonomisi gerçekte o kadar değil de yüzde 5 civarında büyüme göstermişti. Aradaki temel fark ise bu yüzde 7’nin içinde krizden çıkış etkileri, küresel ekonomi ve Türkiye ekonomisinde gözlenen “iş çevrimleri” dediğimiz döngülerin etkisinden kaynaklandı. Bunları arındırdığımız zaman yüzde 5 gibi bir rakama ulaşmıştık. Şu anki durumu ve daha sonrasını değerlendireceksek bu ayrım üzerinden bakmanın daha mantıklı olacağını düşünüyorum.

Bu çerçevede çeşitli kaynaklardan açıklanan son iyimser rakamların potansiyel büyüme rakamının yerine daha konjonktürel ve geçici etkileri yansıttığını düşünüyorum. Bu anlamda, şu an tartışılan rakamlar tam büyüme rakamları değil. Bunlar cari olarak ekonominin büyüklüğünü ve katma değeri yansıtan rakamlar

ve bu rakamlar şu anda aslında olumlu gelişmeleri işaret ediyor. Yüzde 6'lara, 7'lere giden rakamlar telaffuz ediliyor. Açıkçası burada benim açımdan sıkıntılı olan nokta şu: Bu rakamlar olumlu gibi. Tabii olumlu seyretmesinde biraz baz etkisi var. Sıkıntılı olan ise geçmiş dönemden farklı olarak daha dengesiz bir büyüme yapısı karşımıza çıkıyor. Bu dengesizlikten kastım, talep bileşeni olarak daha çok iç talebe dayalı bir büyümenin öne çıktığını, dış talebin yeteri kadar toparlanmadığını ve diğer harcama kalemlerine baktığımızda da yatırımda çok ciddi bir toparlanma olmadığını, daha çok tüketim kanallı bir toparlanmanın gerçekleştiğini görüyoruz. Böyle bakarsak kısa vadeli iyileşmenin ötesine geçmenin biraz güç olduğu sonucunu çıkarmak mümkün.

Zira bu "cari" ve "potansiyel" ayrımlarını dikkate aldığımız zaman hali hazırda Türkiye ekonomisinde yüzde 6-7 civarında bir atıl kapasite zaten var. Mevcut durumda da aslında iç talepte bazı sektörlerin öne çıktığı, öncüllediği bir gelişim süreci var. Ama bu bizi ne kadar öne taşır, orada ciddi problemler var. Kanaatimce karşımıza çıkacak olası problemlerden biri şu: Eğer ekonomi geçmişten farklı olarak bundan sonra "daha fazla" iç talebe dayalı olarak büyüyecekse, -örneğin cari açık Türkiye'nin

geleneksel problemlerinden biridir- bu durum geçmişten daha fazla önem arz eden bir problem olarak ortaya çıkacak. Zira ithalat ve ihracat arasındaki açığı kapatmak için yeteri kadar işlev göremeyecek. Dolayısıyla bu büyüme yapısı içinde cari açık noktası Türkiye için ciddi bir handikap olarak duruyor. Bu da orta ve uzun vadede büyüme sürecini olumsuz olarak etkileyecek bir dinamik diye düşünüyorum.

İkinci bir boyut, sadece iç talebe dayalı bir büyümenin fiyat istikrarı açısından da sakıncaları olabilir. Eğer ekonomi hem iç talepten, hem dış talepten beslenmiş olsaydı, firmalarımız kapasitelerinin bir kısmını içeri, bir kısmını da dışarı satarak kârlarını maksimize edebileceklerdi. Ancak mevcut durumda dış talep koşulları iyi değil ve sadece iç talep koşullarından faydalanıyorlarsa, fiyatlama üzerinde biraz daha yoğun bir baskıdan bahsetmek mümkündür. Bu anlamda bu talep yapımız küçük bir handikap olabilir. Dolayısıyla kısa vadede bir toparlanma olsa bile orta ve uzun vadede kalıcı büyüme için dış talep koşullarının düzelmesinin önemli olduğunu düşünüyorum.

Özellikle çapraz kur gelişmeleri önemli. Şu an gözlemliyoruz, Euro değer kaybediyor, dolar güçleniyor. Bunun da büyüme üzerinde bir taraftan ihracat kanalıyla, bir taraftan üretim faaliyetlerinin artması anlamında, orta ve uzun vadede ciddi bir baskı getirebileceğini düşünüyorum.

M. Rauf Ateş Hasan Bey, siz DPT'den nasıl görüyorsunuz? Görünen büyümenin gerçeği yansıtmadığına dikkat çekildi. Sizin görüşünüz nedir?

Hasan Yurtoğlu Yaşanan son krizin en önemli farkının dışarıda yaşanmış olması ve içeriye de bir etki yapması temelinde herkes zaten hemfikir sanırım. Kriz geldiğinde bizi etkilediği kanallar ve etkilediği boyutlar belli. Burada en önemli nokta Avrupa Birliği'nin bu krizde dünyada en çok etkiye maruz kalan bölge olması. Bizim açımdan daha da fazla önemli, çünkü bizim 2000 krizinden sonraki temel dayandığımız nokta Avrupa Birliği'ne yaptığımız ihracat ve stratejik olarak hem verimlilik hem kurumsallık bazında bu alanda gelişmeler kaydetmekti. Bu pazarı mümkün olduğu kadar aktif ve efektif şekilde kullanmak yönündeydi. Bu kriz bize bu bağlamda bazı şeyler öğretti ve kriz boyunca aldığımız önlemler, yaptığımız işler bize bu yönde önemli bir ders oldu gibi görünüyor. Yani biz ihracatımızı ağırlıklı olarak bir noktaya yönlendirdiğimiz anda bu tür gelişmelerden ciddi

DOÇ. DR. ŞEREF SAYGILI Türkiye'nin önümüzdeki dönemde bilgiyi öne çıkarması lazım. Bilgiyi nasıl daha fazla artıracacağız? Bilgiye yatırım, eğitim gibi konuları tartışıyoruz. Ama bunun için aynı zamanda üretim deseninizi de değiştirmeniz lazım. Daha bilgi yoğun segmentlere, üretim alanlarına gitmeniz lazım ki ciddi bir şekilde verimlilik artışı olsun. İstihdamı artıracamız diyoruz, ana ve yan sanayi arasındaki bağ güçlensin ki başarılı firmalar kopup gitmesin. Bağlar kopmasın, sağlıklı bir yapı olsun. Açıkçası bençe geçmişteki hikaye önümüzdeki dönemde de sürecek.

Önemli olan dinamik algılamayı, dinamik yapılanmayı, kaynak ayırmayı, düşünmeyi ortaya koyabilmek. İkincisi de bunu bütüncül olarak yapabilmek. Sadece A firmamız, B firmamız dünyaya serpilip büyüyen yapıda olmasın, çünkü küreselleşen dünya bunu getiriyor zaten. Önünüze zaten ciddi fırsatlar sunuyor, bunu başaran firmalarınız zaten entegre oluyor. Ama kendi başına kaldığı zaman maalesef bu büyüme ve istihdam yaratan bir boyuta gelmiyor. Açıkçası o eksikliği gidermemiz lazım. Elbette ki bu kolay bir şey değil. Küçük firmalarla büyük firmalar arasındaki bağın güçlendirilmesi çok kolay değil.

bir şekilde etkilenebileceğimizi biraz acı bir dersle de olsa öğrendik diye düşünüyorum.

Bu noktadan itibaren baktığımızda Türkiye'de iç talebe dayalı bir büyüme geliyor gibi görünüyor. Şeref Bey'in de söylediği gibi bu büyümede yatırımlardan ziyade tüketim ön planda. Yalnız bu durum sürekliliği olabilecek bir şey mi, bunun üzerinde biraz daha düşünmek gerekir.

Kriz ortamında hem tüketim hem yatırım kararlarımızı önemli ölçüde erteledik. Bu kesin. Bu durumda tüketim kararlarının biraz daha önce devreye sokulduğunu da düşünebiliriz. Dolayısıyla tüketim ve iç talep açısından baktığımızda tüketimin ilk planda devreye girdiği, arkasından hem güven ortamı, hem de mevcut tahminler ışığında Avrupa Birliği ve dünyanın biraz daha ivmelenerak bu krizden çıkacağını düşünürsek, büyüme ortamının biraz daha orta vadede sürebileceğini düşünüyorum.

Ondan sonrası için biraz daha değişik senaryolar ortaya çıkabilir. Ama orta vadeye baktığımızda iç talep açısından, tüketim artışı açısından, gelişmelerin yatırım artışlarıyla özellikle de artan kapasite kullanım oranlarının belli bir seviyeye ulaşmasıyla, yatırımların da devreye gireceğini ve potansiyel seviyelerimizdeki büyüme rakamlarına ulaşabileceğimizi düşünüyorum.

Yalnız burada şuna dikkat etmek gerekir: Tabii bu para politikası ve gelirler politikası açısından da önemli bir nokta. Potansiyel büyüme seviyemizde büyüebileceğimizi düşünmekle beraber potansiyel üretim kapasitemizin altında kalacağımızı da belirtmek

isterim. Bu açıdan baktığımızda da bunun büyüme ortamının süreceğinin ya da en azından büyüme beklentilerinin olumlu olacağını bir göstergesi olduğunu düşünüyorum.

Dışarıya baktığımızda ise işler biraz karışık. Belki bizde "V" şeklinde bir krizden çıkış başlamış gibi görünmekle beraber bununla ilgili de bir belirsizlik ortamı var. Bu noktada Avrupa Birliği önemli, onun içine düştüğü durumun bize ayrı bir ders olması gerekir. Çünkü aslında yaşanan sorun bizim 90'lı yıllarda ve daha sonraki dönemde yaşadığımız bir şey. İstikrarı biraz gözden kaçırmak gibi yani. Bir yıl yüksek büyüyüp bir yıl düşük büyümek ama her şekilde büyümek... 90'lı yılların bir kısmında bu daralma şeklinde de gözüküyordu. Politikalarımızı uygularken aşırıya kaçmamak noktasında önemli bir ders alınması gerektiğini düşünüyorum.

Avrupa Birliği şu anda bunun sancısını belki de krize karşı aldığı önlemlerin biraz aşırıya kaçması nedeniyle çekiyor. Bütçe ve borç stoku seviyelerindeki gelişmeler nedeniyle ve bunun finansal kesime de yansiyabilme olasılığı nedeniyle, belli bir dalgalanma sürecine girmiş görünüyor. Buradan çıkabilir mi, çıkamaz mı sorusunu sorduğumuzda, mevcut uluslararası kuruluşlara ve tahminlere baktığımızda, yavaş da olsa toparlanacağı yönünde bir öngörü ortaya çıkıyor. Ben de düşüncelerimi oluştururken işin doğrusu bu varsayımları kullanıyorum. Yani AB sonuçta güçlü bir ekonomi. Paritedeki dalgalanmalar ve hareketler bir şekilde belirsizlikleri artırmakla beraber sonuçta düşen Euro bir noktada Avrupa Birliği ülkelerinin rekabet gücüne önemli katkılar yapan bir gelişme

HASAN YURTOĞLU

"UZUN VADELİ DÜŞÜNMEİYİZ"

Büyüme stratejisi dediğimizde maalesef bu işleri kısa dönemli düşünmemek gerekiyor. Orta-uzun dönemli düşünmek gerekiyor. Bizim orta-uzun dönemde hem dünyanın nereye gideceğini ortaya koymamız, hem de bu noktada bizim ne şekilde, nerede olabileceğimizi çok iyi analiz etmemiz gerekiyor.

İstihdam yaratma kapasitesinin Türkiye'de çok düşük olduğunu düşünmüyorum. Ama yatırımların 2000 krizinden sonraki süreçte çok hızlı bir düzeltme gerçekleştirdiğini görüyoruz. Bu bağlamda baktığımızda, istihdamın yatırımların gerisinde kaldığını düşünebiliriz. Şahsen ben, Türkiye'de işgücü piyasalarına bakacaklarsak, mutlaka ama mutlaka tarım dışını ayırarak gözden geçirmenin gerekliliğine inanıyorum. Çünkü tarımda ne olacağını bugünden yarına bile bilemiyorsunuz. 2010 yılında tarımsal iş gücündeki gelişmeler bile gerçekten inanılmaz boyutlarda. Yüzde 10'ların üzerinde istihdam artışları görüyorsunuz. Bunu kim tahmin edebilirdi?

Sözün özü önümüzdeki süreçte, kısa vadede değil ama orta-uzun vadede, Türkiye'nin büyümesini daha dengeli bir patikaya getirerek istihdam dostu büyümenin sağlanabileceğini düşünüyorum. Ama bu noktada biraz konjonktürel konuların ön plana çıktığını da düşünüyorum. 2002 ve sonrası dönemde büyümek ve istihdam yaratmak açısından önemli noktalar istikrar, öngörülebilirlik ve güvendi. Her şeyin üzerinde bu 3 kavramı Türkiye'de ne kadar geliştirebilirsek o kadar iyi bir performans sağlayacağımızı düşünüyorum.

olarak da gözüküyor. Bu bazı ülkeler için olumlu, bazı ülkeler için ise olumsuz bir gelişme olarak algılanabilir. Mevcut durumda AB içindeki önemli ülkeler için bir artı olarak gözüküyor. Çünkü Avrupa Birliği'nin içinde bulunduğu durum biraz talep koşullarının iyileşmesine bağlı değişecek gibi gözüküyor.

Bu açıdan baktığımızda baz etkisi ve ertelenmiş tüketim ve yatırım taleplerinin devreye sokulması gibi nedenlerle büyümenin bu yıl yüksek olabileceğini, daha sonraki yıllarda da potansiyel seviyesinde veya ona yakın, hatta belki potansiyel seviyesinin bir miktar üzerinde bile olabileceğini düşünüyorum.

M. Rauf Ateş Şeref Bey'in gerçek büyümeyle ilgili değerlendirmesi vardı. Sizin o konudaki görüşleriniz nedir?

Hasan Yurtoğlu Aslında ben de bu değerlendirmeye atıfta bulunmak istemiştim. Yani potansiyel hasılamızın, potansiyel üretim kapasitemizin altında olacağını söylemekle Şeref Bey'in bu yorumuna katılmışım. Bu kadar dibe inip tekrar yukarı çıktığımızı düşünürsek bunun gerçek bir büyüme olduğunu söylemek biraz zor. Bunun devamını görmek, devamını yaşamak gerçekten önemli. Bu bağlamda Şeref Bey'in tahlillerine katılıyorum.

Sumru Altuğ Ben kendi açımdan potansiyel büyüme rakamının ne olabileceğini sormak istiyorum, çünkü o değişebilir bir rakam değil mi?

Şeref Saygılı Potansiyel büyüme aslında çok hassas bir şey. Ölçmek de çok kolay değil ama Hasan Bey'in konuşmasında da onu hissettim. Potansiyelimize ulaşabiliriz elbette, büyük ihtimalle ulaşacağız da. Hatta bir iki yıl içinde ulaşmak mümkün gibi görünüyor. Eğer bu yılki rakamlar yüzde 6'ları, 7'leri bulursa, kısa vadede potansiyel rakama ulaşabiliriz ama burada sıkıntı zannediyorum şu: 2000'leri baz alırsak, 2002-2007 arasındaki potansiyel rakamımıza göre önümüzdeki dönemde potansiyel rakam farklılaşacak gibi görünüyor.

Sumru Altuğ Peki nedir o?

Şeref Saygılı Geçmiş dönemdeki rakamımız yaklaşık 5 civarındaydı ama önümüzdeki dönem düşebilir gibi geliyor bana. 3,5-4 aralığına düşme ihtimali var. Zira Türkiye önümüzdeki birkaç yıl, aslında doğrudan yatırımda 2008'de de benzer rakamlar var, sektörlerin büyümesi anlamında, doğrudan sermaye birikimi anlamında, yapılan yatırımlar 2008'de ve 2009'da çok aşağılara düştü. Bu yıl ve belki önümüzdeki yıl, talep seviyesi güçleniyor ama yine de kapasite kullanım oranları çok güçlü olmadığı için, bu 3-4 yılı belki

yatırım yapmadan geçireceğiz. Bu nedenle otomatikman potansiyel büyüme oranları düşecek. O da bizim yaptığımız hesaplara göre 5'lerden, 3,5 - 4'lere doğru bir geri çekilmeyi gösteriyor. Bu da otomatikman kısa vadede, orta vadede diyelim gerçekleşecek rakamların aşağıya çekilmesini ortaya çıkarabilir.

M. Rauf Ateş Önümüzdeki 3-4 yıl içinde yatırımların düşeceği yönünde beklentileriniz mi var?

Şeref Saygılı Evet. Yatırımlar, sermaye birikimi dediğimiz, üreten varlıklar üzerine yaptığımız eklemeler ivme kaybediyor. Zaten kaybetti de. 2008 yılında, hatta belki 2007 yılının bir kısmında da ivme kaybı vardı. 3-4 yıllık bir ivme kaybı aslında önemli bir kayıp. Ancak şunu da ekleyeyim. Belki buna göreceli bakmak lazım, ben buna dikkat çekmek istedim. Kriz ortamında Türkiye'deki sermaye birikimi yavaşlamış olsa bile yıl bileşenine bakarsanız diğer ülkelere göre hala biraz daha avantajlı olduğumuzu söylememiz mümkün. Türkiye özellikle 2000'li

yıllarda yaptığı yatırımlarla ciddi şekilde yaptığı yatırımlarla sermayenin yenilenme hızını artırdı. Bu arada sektörel değişimler var. Yeni firmaların girişleri var, 2000'li yıllarda sermaye girişinde ciddi şekilde bir yenilenme var. Yapılan yatırımlarla fabrikaların ortalama yaşında iyileşmeler var. Ve bunu Avrupa ülkelerinde pek göremezsiniz, onlardaki yatırımlar biraz daha geleneksel işlemiş, daha uzun zamana yayılmış. Ama bizde 90'lı yılları yatırımsız geçirdiğimiz için 2000'li yıllarla birlikte hem küresel ortam, hem iç makro ekonomik değerlerdeki düzelme Türkiye'de hızlı bir yatırım hamlesinin başlamasına neden oldu. Şu andaki fabrikaların ciddi şekilde yatırımları da aslında bu 8-10 yılda yapılan yeni yatırımlardan güncellenmiş durumda. Bu aslında birçok rakip ülkede yok. O

nedenle Türkiye belki, potansiyel büyüme oranımız düşse bile rakiplerine göre çok büyük yatırımlar yapmaksızın bunun bir avantajını görebilir.

Türkiye halen belli bir rekabet gücü ve üretim kapasitesine sahip. Ama her koşulda zayıflayan bu sermaye birikim hızı önümüzdeki dönemde bir şekilde karşımıza çıkacak. 3-5 yıl içinde potansiyelimiz geçmiş dönemin altına inecek, öyle görünüyor. Zaten bunu bir yılda ya da iki yılda aşağı veya yukarı çekmek çok kolay değil. Yatırımlarınızı yüzde 40'ın altına indirirseniz onu normal seviyesine çıkarmak için 2-3 yıl anormal düzeyde çalışmanız lazım. Anormal bir yatırım, tasarruf ve finansman gerekiyor, bu da çok kolay bir iş değil.

M. Rauf Ateş Fatih Bey siz TEPAV aracılığıyla hem ekonomideki gelişmeleri takip edebiliyorsunuz, hem Radikal Gazetesi'nde köşe yazılarınız yayınlanıyor. Sizin değerlendirmeleriniz nasıl?

Fatih Özatay Parlak görünmüyor açıkçası. Ortadaki rakamlara bakınca belirgin bir toparlanma var. Arkadaşlar da ifade etti. Ama içinde bulunduğumuz durumu mesela kriz öncesinin GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'nın zirve değeriyle karşılaştırırsanız hala sanayi üretimi aşağıda. 2009'un yaklaşık 4'üncü ayından bu yana sanayi üretimi toparlanıyor, GSYH toparlanıyor. Dibe vurmuştu, dipten çıkıyoruz ama geldiğimiz nokta tatmin edici bir nokta değil. Karşılaştığımız düzey de 2008'in başları. Bu çerçevede bakınca resmin bir tarafı olumlu, hiç olmazsa daha dibe gitmedik, dipte de saplanıp kalmadık. Ama öbür tarafı da yeteri kadar hızlı toparlanamıyoruz izlenimi veriyor. O anlamda parlak değil.

Tabii asıl bundan sonra ne olacağı önemli. Öyle anlaşılıyor ki bu yıl tatmin edici bir hızda büyüyeceğiz. Belki kriz öncesi zirve değerine ulaşacağız, bilemiyorum. Onun hesaplarını yapmış değilim. Ama ortada büyük riskler var. Çünkü sonuçta bu kriz bizi ihracat kanalıyla etkiledi, dış kredi kanalıyla etkiledi. Bunlardaki azalma ve içinde bulunduğumuz büyük belirsizlik ortamı ekonomiye duyulan güveni azalttı. Bu da iç tüketimi ve yatırımları vurdu. Aynı ortamda bankaların kredileri de azaldı. Küresel kriz ortamında böyle bir mekanizma oluştu. Bundan çıkış nasıl olacak diye bakmak gerekiyor. Eğer hükümet iç talebi uyarıcı bir takım politikalara ve uygulamalara gidebilseydi daha farklı

PROF. DR. SUMRU ALTUĞ

olabilirdi. Ben hükümetin bunu kısmen yaptığını, kısmen yapmadığını düşünüyorum. Yani elindeki olanakları tam anlamıyla kullanmadığını düşünüyorum.

Bunlar geçmişin tartışmaları, bunları bir tarafa bırakırsak, dolayısıyla iç talebi uyarıcıları bir tarafa bırakırsak, dış dinamiklerde ne olacak? Asıl belirleyici olan bu. Önceki arkadaşlar da vurguladı: Avrupa Birliği'nde neler olacak? İhracatımızın yarıya yakınına Avrupa Birliği'ne yapıyoruz. Hem Euro'nun değer kaybı ihracatımızı olumsuz etkiliyor, hem AB ülkelerinin büyük bütçe açıklarını ve borç stoklarını azaltmak için aldıkları önlemler, AB ülkelerinin beklenildiği kadar hızlı toparlanmayacağını gösteriyor. Dolayısıyla bu durum bizden ve başka ülkelerden satın alacakları mal miktarını olumsuz etkileyecek. Bu durum ihracatımız açısından çok sevindirici bir gelişme değil.

Hatırlarsanız 2008 sonunda büyüme hızları aşağıya doğru çekiliyordu ama hep revizyona gidildi. İlk önce yüzde 1 büyüme dendi, sonra bu yüzde 1 daralma oldu, sonra yüzde 3'e çıktı. Bütün dünya için böyleydi. Şimdi de Türkiye için yüzde 6-6,5 gibi büyüme rakamları var ortada. Avrupa Birliği'ndeki kriz derinleşmese bile ülkeler önlem alıyor, iç talepleri kısıyor. Kabaca anlattığım çerçevede giderse Euro'nun değer kaybı devam eder. Ama çok fazla derinleşmiyor, derinleşirse o başka bir hikaye, ben bu nedenle büyüme tahminlerinin Türkiye için yavaş yavaş aşağıya çekileceğini düşünüyorum. Avrupa için zaten çekilmeye başlandı. Tabii yüzde 3'lerden bahsetmiyorum ama bu yüzde 6,5'ler, yüzde 7'ler aşağıya çekilecek gibi geliyor.

Türkiye için daha da önemlisi bundan sonra ne olacak? Arkadaşlar baz etkisinden bahsetti. Baz etkisi şu: 100 tane gömlek ürettiyordunuz, krizle birlikte 90'a düştünüz, eğer 92 gömlek üretirseniz büyümüş oluyorsunuz ama 100'e göre hala çok az, baz etkisi işte bu. Bu baz etkisi nedeniyle büyüyeceğiz ama bundan sonra 2011'de ne olacak? 2012'de ne olacak? Oralarda şüphelerim var. Bu şüphelerimin bir kaynağı da siyasi. Çünkü önümüzde 3 ya da 4 tane seçim var, değil mi? Genel seçim var, hatta referandum var, cumhurbaşkanlığı seçimi, yerel seçim var... Böyle ortamlar ne yazık ki bizde iktisadi olarak çok doğru kararların alınmadığı ortamlar. Bu küresel ortamda, böyle siyasi bir ajanda, benim olaylara çok olumlu bakmama izin vermiyor. Ama bunu tekrar kriz olacak anlamında söylemiyorum.

M. Rauf Ateş Yani büyüme rakamlarının yakalanamayacağını düşünüyorsunuz.

Fatih Özatay Ben şunu da ekleyeyim: Şeref Bey'in söylediği potansiyel büyüme hızındaki düşüş çarpıcı. Şeref Bey'in bu konularda birçok çalışması var. Bu nedenle onun söylediklerine uzman görüşü olarak bakıyorum. İrkildim tabii... Yüzde 3,5-4 çok düşük bir rakam. Çünkü bu rakam işsizliğin Türkiye'de düşmeyeceğini gösterir. Türkiye'nin işsizliği düşürebilmesi için her yıl yüzde 4'ün üzerinde büyümesi gerekiyor. İşsizlik de zaten çok yüksek düzeyde, böyle bir ortamda bu büyük bir tehlike. Bir de şimdiki kadarki tüm konuştuklarımız, yüzde 4,5-5 olan eski potansiyel büyüme hızımıza erişmek üzerinedir. Ki biz o potansiyel büyüme hızını da yeterli görmüyoruz. Biz onun yüzde 6,5-7'lere çıkmasını istiyoruz. Niye? Evet biz o potansiyel büyüme hızıyla büyüdük ama AB'ye ya da Amerika'ya kıyasla kişi başına gelir düzeyimiz artmadı. Ama Güney Kore'nin arttı. İrlanda'nın arttı. Nijerya'nın azaldı. Bizimki artmadı da azalmadı da. Yerimizde saydık. Yani ondan da memnun değiliz. Böyle bir sorunumuz var.

M. Rauf Ateş Sumru Hanım sizinle devam edelim. Sizin genel görüşünüz nedir?

Sumru Altuğ Ben konuştuğumuz konulara biraz daha sistematik olarak bakmak istiyorum. Bugün içinde bulunduğumuz kriz bir iktisadi dalgalanmadır. Belki büyük bir dalgalanmadır ama bir dalgalanmadır. İktisadi dalgalanmalar konusunda birkaç görüş var. İktisadi dalgalanma, bir trendden geçici olarak uzaklaşma olabilir. Buna "Plucking Model" deniyor. Plucking, yani trendi biraz aşağı çekiyorum, o aşağıya çektiğim dönemde resesyon oluyor, sonra ekonomi tekrar geri sığınır ve trend olarak büyümeye devam ediyor. Bu bir model.

İkinci model ise dalgalanma kalıcı olarak ülkenin büyüme hızına etki edebilir. İkinci modele ise "Hamilton Modeli" deniyor. Hamilton modelinde dalgalanmanın büyüme hızına etkisi kalıcı olabilir. Şeref Bey'in söylediklerinden Türkiye için bu ikinci modelin söz konusu olduğunu düşünüyorum.

Birinci model literatürde Chicago ekolünden Milton Friedman'a dayanıyor. Bu modele göre belli bir trend büyüme vardır. Örneğin yüzde 3-4 gibi. Resesyon, bunu geçici olarak aşağıya indirmektir. Sonra ekonomi tekrar büyür ve geri çıkar. Tabii resesyondan çıkarken büyüme hızı da normal büyüme hızından yüksek olacaktır.

Bu bağlamda bakarsak, bu dalgalanmayı biraz dikkatli okumamız gerekiyor. Yani bu potansiyel

büyüme, trend büyümede düşüşe yol açıyorsa bu kalıcı etkileri olan bir şey ve uzun vadeli büyümemizi bunlar etkiliyor. İkinci olarak şuna bakalım: Türkiye’de dalgalanmalar nasıl meydana geliyor? Bu konuda Yıldız Teknik Üniversitesi’nden Melike Bildirici ile birlikte 22 ülkeyi kapsayan bir çalışma yaptık. O çalışmamıza göre Türkiye’deki dalgalanmalar şöyle: Ortalama (averaj) resesyon Türkiye’de 3 çeyrek, averaj genişleme 12 çeyrek. Bu bir kere düşük bir değer. Evet biz hep "V" yaşıyoruz. Ama genişleme süremiz düşük. Genişleme süremiz az.

Başka ekonomilere baktığımızda şunu görüyoruz: Güney Kore de 3 çeyrek resesyon yaşıyor, Tayvan da 3 çeyrek resesyon yaşıyor, ardından trendi de içine alırsanız hesaplamaya bağlı olarak 18 çeyrek, 20 çeyrek daha uzun genişleme dönemleri yaşıyorlar. Keza Şili, geçmişte Türkiye’den daha geniş, daha uzun resesyonlar yaşamış ama ardından daha uzun genişleme dönemleri yaşamış.

Bu belki potansiyel büyümeyi etkiliyor. Çünkü genişleme dönemleri potansiyel büyümeyi etkileyen bir olgu. Ayrıca Türkiye şöyle bir ülke: Aslında Türkiye büyüdüğü zaman hızlı büyüyor. Genişleme sürecinde yüzde 6 büyüyor. Meksika’dan daha hızlı büyüyor. Ama resesyonda eksi büyüme gösteriyor. Güney Kore de resesyon yaşadığı zaman ara sıra eksi büyüyor ama esas olarak averaj büyüme düşmesi yaşanıyor. Dipnot olarak şunu da söyleyeyim: Japonya’nın son yıllarda yaşadığı problemlerinden “büyüme düşük” diye çok söz edildi. Japonya’nın 90’larda karşılaştığı eksi büyüme değildir. Japonya’nın büyüme hızı düşmüştür. Türkiye ise resesyonda

eksi büyüme gösteriyor. Bunlar farklı şeyler...

Tabii bu rakamlar ortalama hesabı. Realizasyon bundan farklı olabilir. Biliyoruz ki en büyük krizlerinde Türkiye’de GSYH yüzde 6, bu krizde de yüzde 5’e yakın düşmüştür. Büyüme dönemlerinde ise Türkiye hızlı büyüyor ama bu büyüme dönemleri fazla sürmüyor. Bunlar Türkiye’nin krizlere karşı davranışını gösteriyor. Bu durum, Fatih Özatay’ın dediği gibi ve benim de Şevket Pamuk ve Alpay Filiztekin’le yaptığım araştırmanın gösterdiği gibi, Türkiye’nin son 30-40 yıldır neden Avrupa Birliği’nin ve Amerika’nın yüzde 25’i seviyesinde kişi başına gelir elde ettiğini de gösteriyor. Çünkü Türkiye resesyon yaşadığı zaman büyümesi düşüyor. Yani kalıcı bir etkisi söz konusu burada. Resesyondan çıkarken çok hızlı büyüyor ve şimdi yine aynı durumu görüyoruz. Yüzde 6 büyüyerek çıkıyor, yüksek hızla çıkıyor ama genişleme dönemleri kısa. Meksika’nın bile genişleme dönemi bizden daha uzun. Ki ben Türkiye ekonomisinin Meksika’ya çok benzediğini iddia ediyorum. Kurumsal, siyasi, iktisadi örgütlenmeler açısından, ticari bloklar açısından bakarsak Türkiye Meksika’ya çok benzeyen bir ülke. Meksika da büyürken daha yavaş büyüyor ama daha uzun süre büyüyor. Türkiye ise böyle değil. Peki bunu nasıl kırabiliriz? Önemli olan bu. Türkiye bunu kırdığı zaman, kısa büyüme süreçlerini, kısa genişleme dönemlerini kırdığı zaman potansiyel büyümesini de artıracaktır diye düşünüyorum.

Dünyayı dörde ayırabiliriz: Bir Anglosakson modele göre örgütlemiş ülkeler grubu, ikinci olarak AB modeli, yani kıta Avrupa’sı modeli, üçüncü olarak yükselen piyasalar, bir de hiçbir

FATİH ÖZATAY

“TÜRKİYE’DE TASARRUF SORUNU VAR”

Türkiye’nin şöyle bir sorunu var. Dışarıdan kaynak bulamazsak büyüyemiyoruz. 94 krizi böyle, 2001 krizi böyle, son küresel kriz böyle... Bütün bu dönemlerde biz ya cari işlemler fazlası verdik ya da cari işlemler açığımız azaldı. Cari işlemler açığına “tasarruf yetmezliği” diye bakarsanız, demek ki bir tasarruf sorunumuz var. Bence Türkiye’nin birinci meselesi bu. Bana öyle geliyor ki istihdam yaratacak bir büyümeye ulaşabilmemiz için aşmamız gereken en büyük engel düşük vergi geliri sorunundan kurtulabilmektir. Çünkü biz beceri artırıcı kurslar düzenleyebiliriz, dolayısıyla iş gücünün kalitesini artırabiliriz. İş gücünün kalitesini artırabilirsek, aynı zamanda istikrarlı bir ekonomiye iş gücü talebini de artırabilirsek, istihdamı da artıracak bir ortam yaratabiliriz.

Peki bunu yapabilir miyiz? O zaman dönüp şuna bakmak gerekiyor: Diğer ülkeler nasıl yapmış? Nasıl vergi topluyorlar? Bu bizi bence yine kayıt dışına getiriyor. Bu benim için uzmanlık alanı değil o yüzden benim için söylemek kolay, “haydi kayıt dışını kayıt altına alalım” diyebilirim. Ama nasıl? Bazı ülkeler bunu yapabiliyor ve ortada böyle bir sorun var. Yok eğer halimizden memnunsak, bu yüzde 4,5-5 potansiyel büyüme hızıyla gitmekten memnunsak, böyle kriz konjonktürlerinde krize karşı yeteri kadar önlem alamamaktan memnunsak, sadece dışarının düzelmesine duacı olmaktan memnunsak, o zaman eskisi gibi gideriz. Kayıt dışı da olur vergi gelirlerimiz de bu kadar olur. Yüzde 4,5-5 büyürüz ama bundan memnun değilsek bu durumu değiştirmemiz gerekiyor. Bence değiştirmemiz gereken asıl durum bu.

şekilde yakınsama göstermeyen ülkeler var. Biz en son grubu Melike Bildirici ile olan çalışmamızda incelemedik. Biz ilk 3 gruba baktık. Yakınsama göstermeyen ülkeler Afrika'da, belki Pakistan, Bangladeş vesaire bu tip ülkeler değil mi?

Şimdi bu ilk 3 grup içinde şunu görüyoruz: Avrupa resesyonları uzun yaşıyor ama resesyonlarda çok büyük düşüşler göstermiyor. Finans piyasalarının kurumsal yapısı, finans piyasalarının karakteri çok fazla derin değil kıta Avrupa'sında. Emek piyasalarının kurumsal yapısında ise çok fazla esneklik yok. Yani işçi çıkarma, vesaire Avrupa'da daha zor. Sosyal devlet daha kuvvetli. Avrupa'nın "L" şeklinde resesyon yaşaması çok normal. Bu krizde de bunu görüyoruz. Ve resesyonlar daha gecikmeli olarak ortaya çıkıyor, yani, Amerika'dan sonra meydana geliyor. Avrupa'da resesyonlar bu sefer gecikmeli olarak gelmedi ama 90'dan beri

gecikmeli olarak geliyor. Ama Avrupa'da bu sefer de borç krizinin etkileri sonradan ortaya çıktı. Amerika, İngiltere, Kanada, Avustralya ise resesyonu "U" şeklinde yaşayan ülkeler. Bu da şu anlama geliyor: Resesyona giriyorlar ama piyasalarındaki esneklik yüzünden daha kolay çıkıyorlar. Yükselen ülkeler ise örneğin Brezilya, Güney Kore, Malezya, Çin ve Hindistan gibi, bunlar "V" yaşıyorlar. Gerçi Çin bu sefer resesyon bile yaşamadı. Çin ve Hindistan resesyon yaşamadı. Polonya resesyon yaşamadı. Gelişmiş ülkelerde de Avustralya resesyon yaşamadı. Yani resesyon yaşamak da kader değil açıkçası. Yaşamayanlar da var.

M. Rauf Ateş Onlar neyi farklı yaptılar da resesyon yaşamadılar?

Sumru Altuğ Çin benim bildiğim kadarıyla kriz baş gösterdiği anda 575 milyon dolarlık bir canlandırma paketi devreye koydu. Hindistan'da belki dışa açıklık yapısı daha az olduğu içindir.

Avustralya zaten kendi başına bir ülke, biraz Çin'e bağlı. Benim anladığım kadarıyla son yıllarda Çin'e bağlı olarak ilerleyen bir ekonomik performansı var. Ve iyi örgütlenmiş, yani kurumsal yapısı ve kaynakları var. Polonya ise büyüme performansını gerçekleştirdiği kurumsal değişikliklerle, eğitim politikalarıyla ve Almanya'dan elde ettiği çok büyük çaplı doğrudan yatırımlarla sağladı.

Burada konuşmalarda doğrudan yatırımlar konusuna gelindi. Bence Türkiye buna da bakmak zorunda. Ben Şeref Bey'in yazılarını okudum, kendisine çok saygı duyuyorum. Bu sermaye yapısındaki değişikliklere bakıldığında şunu görüyorum. Türkiye'de 2002'den sonra benim anladığım kadarıyla sermaye stokunu yenileme yoluna gidildi. Fakat Polonya şunu da yapıyor. Doğrudan yatırımı çekip yeni yatırım merkezleri kuruyor. Ve resesyon sırasında da bu doğrudan yatırımları çekmeye devam etti. Bu konuda TÜSİAD-Koç Ekonomik Araştırma Forumu araştırmacılarından Sumru Öz'ün çok güzel bir araştırması var. Türkiye'de ise bir süredir doğrudan yatırımlar düştü. Böyle farklılıklar var.

Şunu söyleyelim; ülke gruplarına gelişenler, yükselenler, gelişmişler olarak bakarsak, bunlar arasında kurumsal, ekonomi politik, kaynak, öz kaynak, ticaret bağlantılar ve siyasi konjonktür gibi faktörler çok fazlasıyla etkili ve tabii ki

PROF. DR. FATİH ÖZATAY

farklılığa yol açabiliyor. Türkiye biraz yükselen piyasa ekonomisi ama Güney Kore de yükselen bir ekonomi. Yine krizi bizim gibi “V” yaşadı ama krizden çıkmış. Polonya bir yükselen piyasa veya gelişen bir ülke ama krizi hiç yaşamamış. Dolayısıyla bu politika farklılıklarını mutlaka göz önüne almamız gerekir diye düşünüyorum. Sadece Türkiye’ye bakmamalıyız. Dünyaya bakmamız, gelişenlere ve yükselenlere bakmamız gerekiyor düşünüyorum. Bunlar homojen değil, Türkiye bunların arasında en iyisi de değil. Türkiye bu yükselen piyasaların arasında Meksika gibi. Bu son krizde de hem OECD ülkeleri arasında, hem yükselenler arasında çeyrek bazında en çok düşüşü gösteren iki ülke var. Onlar da, Meksika ile beraber Türkiye. Türkiye daha hızlı çıktı, Meksika biraz daha yavaş çıkıyor krizden ama zaten bu hep öyle oldu. Meksika her zaman yavaş çıkıyor krizlerden. Bizim hesaplarımız da bunu gösteriyor. Türkiye daha hızlı çıkıyor. Büyüme hızlarındaki değişimler, iktisadi dalgalanmalar, kurumsal yapıdaki farklılıklar, doğrudan yabancı yatırım, eğitim gibi göstergeler çok önemli ve tüm bunlar bizim geleceğimizi de belirliyor. Türkiye bunlara çok

daha fazla eğilmeli diye düşünüyorum.

Polonya neden büyüyor? Polonya neden doğrudan yatırımı Türkiye’den daha çok çekiyor? Eğitimle ilgili herhalde. Türkiye’ye haksızlık etmemek lazım, ben ülkeler arasındaki farklılıklarda tarihsel, ekonomik olmayan kültürel bağların da önemli olabileceğini düşünüyorum. Belki Polonya bizden o kadar da ileri değil ama bazı kültürel ve tarihsel nedenlerden dolayı bizden çok daha fazla doğrudan yatırım çekiyor. İktisadi kriterlerden dolayı değil de kültürel ve tarihsel nedenlerden, siyasi nedenlerden dolayı ortaya çıkmış bir şey olabilir. Ama şu bir gerçek ki Polonya eğitim konusunda Türkiye’yi hakikaten geçiyor. İşte bizim belki kültürel veya tarihsel farklılıklar da değil ama eğitim noktasında yapabileceğimiz bir şey var. Kültürel ve tarihsel nedenleri değiştiremeyiz. Ama eğitim gibi değiştirebileceğimiz şeyler de var. Şunun da altını çizeyim, benim gördüğüm kadarıyla Türkiye bu krizde de karakterine benzer şekilde hareket ediyor.

M. Rauf Ateş Teşekkürler. Ümit Hanım’la devam edelim. Ümit Hanım, TÜSİAD’ın baş ekonomisti olarak sizin temsil ettiğiniz cephede

BURCU ÜNÜVAR

neler oluyor? Sizin genel olarak değerlendirmeniz nelerdir?

Ümit İzmen Konu iç talebe bağlı büyüme etrafında şekillendi, ben de oradan başlayayım. İç talebe bağlı büyümenin tabii ki herhangi bir ülke için kısıtları var. Yani 70 milyonluk bir pazara hitap etmek bir şey, 5 milyarlık dünya pazarına hitap etmek başka bir şey. Hem büyümenin istikrarı açısından hem daha üst seviyelere çıkartılması açısından büyüme ne kadar dış odaklı olursa o kadar iyi olacaktır, bu kesin.

Burada bizi kısıtlayan küresel ekonomideki faktörler ve oradaki belirsizlikler. Belki altını çizerek koymak gerekiyor, içinden geçtiğimiz kriz ciddi bir krizdi, önemli bir krizdi. Ve bu kriz sonrasında dünya ekonomisi hemen, çok kolaylıkla eski çalışma tarzına oturmuyacak. Muhtemelen başka bir dünya ekonomisi bizi bekliyor olacak. Ve “büyümemize dönelim, eski patikaya oturalım” diye konuşuyoruz ama döndüğümüz yer neresi olacak? Yani kriz öncesi dünyaya dönmeyeceğiz. Büyümemiz tekrar hızlanacak, tekrar potansiyel büyüme çizgisine oturacağız ama oturduğumuz yerde artık bir başka dünyayla ilişkide olacağız. Bu başka dünyanın hem finansal akımlar açısından farklılıkları olacak, hem finansal sektörün regülasyonları açısından farklılıkları olacak, hem üretim yapısı, üretim süreçlerinin örgütlenmesi, ana firma, yavru firma ilişkileri gibi açılardan farklılıklar olacak. Dolayısıyla aslında biz yeni bir büyüme arayışındayken hareket eden bir hedefi vurmaya çalışacağız. Statik bir hedefi vurmaya çalışmıyoruz. Bildiğimiz bir hedefi vurmaya çalışmıyoruz. Yeni şekillenecek başka bir hedefi vurmamız gerekiyor. O anlamda işimizin biraz daha zor olduğunu düşünüyorum.

İşimiz zor ama biraz da bardağın dolu tarafına bakmaya çalışalım. Bardağın dolu tarafına baktığımızda bir takım fırsatlar da var. Bunları da görmek gerekiyor. Çinlilerin meşhur bir atasözü vardır: “Her kriz kendi fırsatlarını da yaratıyor”. Biraz kendi fırsatlarımızı da üretmeye, o fırsatların da peşinden koşmaya çalışalım.

M. Rauf Ateş Burcu Hanım, siz yatırımları ve şirketleri takip ediyorsunuz. Sizin saptamalarınız, değerlendirmeleriniz ne yönde?

Burcu Ünüvar Ben biraz mikro taraftan haberler vermeye çalışayım. Çünkü makro ile ilgili çok güzel şeyler söylendi. Biliyorsunuz bizim sektör için söylenen bir şey vardır: “Piyasalar miyop” denir. Ama bu risk o kadar arttı ki artık piyasanın da gözlük takmaya başladığı, riskleri görmeye başladığı bir dönemdeyiz. Ve İş

Yatırım olarak 2010 büyümesi için hala Türkiye açısından temkinli olunması gerektiğini düşünüyoruz. Yüzde 5’lik bir büyüme tahminimiz var. Bunun bir puan yukarı çıkabileceğini kabul ediyoruz ancak bekleyip görmekte fayda var. Çünkü biz şirketlerle konuştuğumuz zaman kafamızda birtakım soru işaretleri oluşuyor. Evet; Türkiye’de iç talebin önemli bir payı var, bunu kabul ediyoruz. Bankacılık sektörü de şu anda kredi büyümesi yönünde kararlar alıyor, iç talebi destekliyor, bunu da kabul ediyoruz. Ancak eğer bir ülke büyümesini istihdam yaratacak şekilde planlamazsa, iç talebin ne kadar sürdürülebilir olabileceğini sorgulamak gerekiyor.

Belki burada biraz yatırım bankası ekonomistliğinden vatandaş ekonomistliğe geçip birtakım itirazları sıralamamızda fayda var. Büyümeden kastımız istihdam yaratan ve kalkınma getiren bir büyüme olacaksa, Türkiye öznesinde bunun içine mutlaka yapısal düzenlemelerin sokulması gerekiyor. Ayrıca rekabet ve en önemlisi tasarruf konuları var. Dünyada pek çok ülkenin hane halkı bu krizde borcunu azaltırken Türkiye’de hane halkı borcunu artırıyor. Tabii şunu söyleyebiliriz; bizim hane halkımızın borçluluk oranı diğer ülkelere göre çok düşük. Artırmakta hakkı var elbette, ancak bunu söylerken şunu da sormamız lazım: Borcunu artıran bir hane halkının istihdam piyasası konusunda da gayet olumlu olması beklenir. Türkiye gibi potansiyelinin altında büyümesinden endişe ettiğimiz bir ülkede istihdam konusunda endişeler taşıyorsak tasarruf konusunda daha dikkatli olmamız gerekir.

Bu noktada kamu tasarrufu da yani bütçe disiplini de çok önemli. Ama Türkiye gibi eğitim reformu yapması gereken bir ülkenin son mali kuralda açıklanan milli gelirin yüzde 1’i oranında bir bütçe açığı mı vermesi gerekir, yoksa birtakım eğitim reformlarına harcamalar yaparak yapısal birtakım düzenlemeler mi yapması gerekir? Açıkçası Türkiye’nin büyümesiyle ilgili bizim endişemiz, konjonktürel olmanın dışında yapısal. Ama talep eğrisini destekleyecek ciddi bir nüfus görüyoruz. Kredi büyümesini destekleyecek iyi bir bankacılık sistemi görüyoruz. Aynı zamanda arz eğrisini destekleyecek teknik eleman yetiştirecek okullar, genç nüfus ve özellikle çalışma disiplinine sahip bir nüfus görüyoruz. Bunlar Türkiye’nin potansiyelinin olduğunu gösteriyor. Ümit Hanım’ın dediği gibi yapılması gerekenler var ama bence iyi haber, yapılması gerekenlerin hepsi yapılabilecek şeyler. Yani Türkiye için imkansız bir şeyden bahsetmiyoruz.

Ama bir an önce bunun iradesinin sergilenmesi gerekiyor. Zannediyorum bu iradenin somut adımlarla ortaya konması, piyasalar açısından da çok olumlu bir sinyal verecektir. Enflasyonla mücadele eden bir Merkez Bankası açısından da baktığımızda bu kararlılık para politikasında bankanın önünü açacaktır diye düşünüyorum.

M. Rauf Ateş Türkiye istihdam yaratan bir büyümeyi nasıl sağlayabilir? Çünkü sözünü ettiğimiz rakamlarla eksiklerimizi kapatmamız mümkün görünmüyor.

Fatih Özatay Olan bitene bakınca şöyle görüyorum: Bizim potansiyel büyüme hızımızı artırmamız önündeki engel olarak bir dolu şey sayabiliriz. Eğitim diyebiliriz, teknoloji diyebiliriz, verimlilik, yargı sisteminin yavaş işlemesi, istikrarsızlık gibi daha başka şeyler de söyleyebiliriz. Ama bunların hepsini birden çözemeyiz.

Nereden başlamak gerekiyor? Bunun için yakın tarihe bakmamız gerekiyor. Ne oldu yakın geçmişte? Biz hızlı büyürken cari işlemler açığımız çok arttı. Mesela dışarıdan borçlanabildiğimiz sürece ve dış koşullar uygun olduğu sürece hızlı büyüdük. Dolayısıyla bizim böyle bir sorunumuz var. Dışarıdan kaynak bulamazsak, şimdiki gibi dışarıyı karışırca, ya da biz kötü olduğumuz için dışarıyı iyi de olsa kaynak gelmezse büyüyemiyoruz. Bence Türkiye'nin birinci meselesi bu.

İkinci olarak da bu krize bakıyorum, bir dolu ülke iç talebi artırmak için oluk oluk para harcadı. G20 içindeki gelişmişleri bir tarafa çıkarırsanız, geriye kalan ülkelere bakarsanız,

bazı ülkeler büyük tepki verdiler. IMF'nin 2009 Temmuz ayı rakamlarına göre en az tepki veren ülke Türkiye.

Bu şu nedenle olabilir: Türkiye'nin döviz rezervleri daha azdır, kamu borcu daha fazladır, bütçe açığı daha fazladır. 2001'le karşılaştırsak böyle bir durum da yok. 2007 sonunda Türkiye ekonomisi çok daha iyi bir durumdaydı. O zaman niye bu kadar az tepki verdik? Bu bizi şuraya getiriyor. Kamu bütçesinde çok fazla oyun alanımız yok. Olan alanı da iyi kullanmadığımızı düşünüyorum; o ayrı bir tartışma konusu. Ama var olan alan da dar.

Olan alanın dar olması ne demek? O zaman dönüp birtakım uluslararası istatistiklere bakmak gerekiyor. Mesela OECD rakamlarına göre 2006 yılında Türkiye'nin vergi gelirlerinin milli gelire oranına bakarsanız bizimki yüzde 24,5. OECD ortalaması yüzde 36-37 civarında. Hangi ülkelerin en düşük diye bakınca Meksika ile Türkiye karşımıza çıkıyor. Dolayısıyla konu tasarrufa geliyor. Demek ki özel kesim tasarruf oranı da kamu kesimi tasarruf oranı da düşük.

Özel kesim tasarruf oranını artırmak çok kolay değil, benim anladığım kadarıyla yapılan çalışmalar onu gösteriyor. Ama kamu tasarruf oranını artırmak mümkün. Peki kamu tasarruf oranını artıracak bir manevra alanı var mı? Bu vergi rakamları onu gösteriyor, biz yüzde 24,5 topluyorsak başka ülkeler yüzde 38 topluyorsa demek ki bu manevra yapılabilir. Tamam yüzde 38 toplamayalım da en azından yüzde 24,5'u 28'e getirelim, 4 puan artıralım. Milli gelirin 4 puanı kadar bir vergi geliri artışı altında müthiş

DR. ÜMİT İZMEN

SERMAYEYİ NASIL ÇEKEBİLİRİZ?

Dünya üzerinde yüzer-gezer ve yatırım yapmak için yer arayan bir para var. Bu paradan ne kadar yararlanabiliriz? Bu paranın ne kadarını çekebiliriz? Temel soru bu. Bu soruya cevap oluştururken açıkçası şu anda Türkiye çok da kötü sinyaller vermiyor. Krize girerken hem bankacılık sektörünün sağlamlığı, hem bütçe disiplinin bozulmaya rağmen elden kaçmamış olması önemli avantajlarımız. Şimdi krizden çıkışla beraber bunlarda toparlanma iradesinin ortaya konmuş olması yine bir avantaj. Türkiye'de borçluluk seviyesi gelişmiş ülkeler kıyasla çok düşük, bu da bir avantaj. Yani finansal derinleşme imkanı var.

Bütün bu çerçevede içinde Türkiye'nin kredi notu artırıldı, daha artırılması konuşuluyor. Bunun Türkiye'nin "yatırım yapılabilir ülke" seviyesine gelmesine ilave bir katkısı olacağı açık. Türkiye en hızlı daralan ülke oldu, bu doğru ama çıkış sürecine baktığımızda Türkiye Asya tipi bir çıkış süreci de gösteriyor. Çıkış hızı da bu çeyrek herhalde yüzde 10'un üzerinde olacak. Yüzde 12'li rakamları telaffuz ediyoruz. Bu çıkışla beraber yine dünyada en hızlı büyüyen ülkeler liginde olacağız. Sonuç olarak birtakım fırsatların da önümüzde olduğunu teslim etmek gerekiyor. Tabii bu fırsatlar bizi beklemiyor, kendiliğinden ortaya çıkmayacak, bunlar için ciddi bir uğraş içinde olmak gerekiyor. Ve belki klasik olacak ama hepimizin kabul edeceğine tahmin ettiğim bazı konular var: İstikrarın önemi, mikro yapılarının önemi, eğitim ve öğretim yapısının değişmesi, düşük teknolojiden daha yoğun teknoloji gerektiren ürünlere geçilmesi gibi... Aslında elde oldukça büyük bir ev ödevi de var. Bu ev ödevini bilerek ve ihmal etmeden yaparsak, aslında çok da kötü bir gelecek bizi beklemeyebilir. Hakikaten gelecekteki büyüme performansı için biraz daha umutlu olabiliriz.

bir şey. Bunların hepsi aynı yerde toplanıyor. Bunları yapabilirsek konjonktür hareketlerine karşı daha rahat tepki verebileceğiz. Bunları yapabilirsek mesela en önemli kısıtımız beceri düzeyi düşük bir iş gücüyse, eğitimsiz bir nüfussa eğitime kaynak ayırabiliriz. Beceri artırıcı kurslar planlayabiliriz. Örneğin işsizlere karşı sosyal politikaları daha rahat uygulayabiliriz.

Sumru Altuğ Fatih Bey bir şey soracağım. Siz diyorsunuz ki ekonomide bir tek oyuncu var, ben de diyorum ki ekonomide tek oyuncu yok, birkaç oyuncu var. Ve oyuncuların çıkarları değişiyor. Burada bir politik ekonomi oyunu var.

Fatih Özatay Doğru.

Sumru Altuğ Ben bunu tespit etmek istedim.

Fatih Özatay Önemli söylediniz.

Sumru Altuğ Çünkü “biz” diyorsunuz, “biz” kim? Var mı böyle bir “biz”. Bir “Social Planner” olsa tamam, böyle tek bir irade var mı?

Fatih Özatay Doğru, bütün bu yapılması gerekenlerin siyasi yapılabilirliğinin de olması gerekiyor. Reformlardan bahsediyoruz, sonuçta reform dediğiniz şey, kaybeden yaratıyorsunuz, kazanan yaratıyorsunuz, yani bazı insanların ayağına basıyorsunuz. Ayağına basılacak insan sayısını azaltacak şekilde reformları planlamanız gerekiyor. Bu toplumsal uzlaşmayla olabilecek bir şey, toplumsal uzlaşma çok yuvarlak bir laf belki ama kutuplaşmanın çok fazla olduğu dönemlerde de reform yapmak zor. Onun için ilk konuşmamda söylediğim gibi 3-4 tane seçimin olduğu ortam, bana reform yapılabilir bir ortam gibi gelmiyor. Tabii ki demokratik ülkelerde seçimler olacak ama bizdeki seçimler biraz değişik oluyor. Radikal gazetesinde son 2 gündür bir sosyal araştırma yazı dizisi yayınlanıyor. Toplumun nasıl ortasından ikiye ayrıldığını gösteriyor. Böyle bir ortamda reform yapmak çok zor. Onun için ben çok olumlu bakmıyorum. Eğer kutuplaşma varsa bazı şeyleri yapamıyorsunuz, olmuyor. Türkiye’de de bu kutuplaşma var.

Sumru Altuğ Ama 2002’den beri bir sürü şey yapıldı...

Fatih Özatay Yapıldı ama onlar daha çok istikrarı sağlamaya yönelikti; potansiyel büyüme hızını artırmak için başka şeyler yapmak gerekiyor.

Ümit İzmen Yapılan reformlar hiç kimsenin spesifik olarak nasırına basmıyordu, bu tip konularda nasırına basacaksınız.

Sumru Altuğ Evet nasırına basacaksınız, burada nasır şurada: Örneğin Sarıyer’e “Silicon Valley”den mühendis, yazılımcı getirmek

istiyorum. Çok değerli insanlar var. Bilgisayar mühendisi ama iş bulamıyor Türkiye’de. Türkiye’de iş bulamayan birisinin yapacağı en basit şey nedir? Kendi işini açmak. Mikro reform dediğiniz bu değil mi? Türkiye’de bu da yeterince yapılmadı. Kendi işini açmak, özel bilgisayar şirketini evinden yönetmek için çalışmak isteyen insanı teşvik etmiyorsunuz.

M. Rauf Ateş Peki bu gibi uygulamaların ortadan kalkması için öneriniz nedir?

Sumru Altuğ Belki Ümit Hanım orada bir şey söyleyebilir. Girişimciliğin özendirilmesi, verimli işler yapmanın önünün açılması önemli. Örneğin Şirketler Kanunu niye geçemiyor, niye geçirmiyoruz? Geçirmek istenmiyor demek ki. Bir kısım insanlar bu tür mevzuatların geçirilmemesinden faydalaniyor. Bence Türkiye’de bir başka sorun da var, o da şu: Kural koyuyoruz ama o kurallardan çok çabuk sapma gösterebiliyoruz. Bu da toplumda kuralların aslında uyulmak üzere değil de uyulmamak üzere konduğu izlenimini yaratıyor. Dolayısıyla belki de kural koyup kuraldan sapmaktan da faydalananlar oluyor. Bunun nasıl önüne geçebiliriz? Anglosakson ekonomi bunun için ceza koymuş. Yani ceza koyarak doğru

DR. ÜMİT İZMEN

faaliyetlere özendirilmiş. Bugünkü durumumuzda bunu nasıl elde edeceğimiz bilemiyorum. Toplum ve ekonomi için iki tür denge var, biri kuralların uyulduğu, faydalı iktisadi faaliyetlerin özendirildiği bir denge. Diğer denge ise, kuralların konulup bu kurallardan sürekli sapıldığı bir denge. İyi dengeye nasıl geçeceğiz? Açıkçası onu ben de bilemiyorum. Ama o kötü dengeyi de görüyorum.

M. Rauf Ateş Hasan Bey sizinle devam edelim. Siz ekonomik modeller üzerinde çalışıyorsunuz. Kalkınma ve istihdam sağlayan büyüme anlamında Türkiye için doğru modelin ne olduğunu düşünüyorsunuz? Türkiye nereye doğru yönelmeli? Nasıl bir büyüme modeli izlemeli?

Hasan Yurtoğlu Bu zor bir soru. Naçizane görüşlerimi söylemeye çalışayım. Türkiye'nin geçmiş performansına baktığımızda 80'lerden sonra ihracat odaklı bir ekonomiye geçtiğimizi görüyoruz. Bu bağlamda biraz da alt detaya baktığımızda, yatırımların ön plana çıktığını, yatırım ağırlıklı bir büyüme ve üretim sürecine ağırlık verdiğimizini görüyoruz. Bunun nedenleri farklı olabilir tabii, ama şunu söyleyebiliriz ki Türkiye'de sermaye derinleşmesi olgusu gözleniyor. Yani birim çalışan başına sermaye oranının arttığını görüyoruz. Bunu biraz daha öze getirirsek, biz bu şekilde büyümeye devam edebilirsek kriz nedeniyle yüzde 20 civarına düşmüş olsa da yüzde 25'lere ulaşmış olan yatırımın GSYH'ya oranının daha da yukarılara gitmesinin gerektiği aşikar. Bu noktada şöyle bir sorun var: İç tasarruflarımızın yetersiz bir düzeyde olduğu ve dış tasarruflara bağlı olduğumuz kesin. Burada politikalarımızı gözden geçirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bu

konunun son dönemlerde oldukça ön plana çıktığı herkesin ortak kanısıdır. Türkiye'de bu noktada bazı çalışmalar yürütülüyor, bu konuda bizim de bazı çalışmalarımız var. Özellikle Dünya Bankası ile son dönemde yaptığımız bazı çalışmalar bu konuda önemli bir adım olarak görülebilir. İşin bu tarafında bir ilerleme sağlamak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü sermaye derinliğini artırarak nereye kadar gidebileceğimiz şüpheli. Dolayısıyla geriye ne kalıyor diye baktığımızda tabii ki istihdamı görüyoruz.

Burcu Hanım'ın da söylediği istihdam dostu bir büyümenin ortaya konulması Türkiye açısından özellikle önemli. Neden önemli? Çünkü bunu sağlayabilirsek Türkiye'nin potansiyel büyümesini gerçekten çok yukarılara çıkarabilme imkanımız var. Baktığımızda Türkiye'de nüfusumuzun ne kadar genç olduğu ortada. Bu nüfusun ne kadarını istihdam olarak kullandığımız da ortada. Dolayısıyla burada önemli bir aşama kaydetme şansı, potansiyel olarak Türkiye'nin gidebileceği gerçekten büyük bir alan yaratıyor.

Diğer taraftan biraz da işin içsel büyüme tarafına girersek artık teknoloji çok önemli. Bilgi önemli bir üretim faktörü olarak yerini almış durumda. Dolayısıyla bilginin Türkiye'de de üretilmesi ve etkin şekilde kullanılması yönünde maksimum çabayı göstermemiz gerekiyor. Bu konuda Türkiye'nin istihdam dostu büyümeye nazaran biraz daha iyi olduğunu düşünüyorum. Çünkü son dönemlerde bilginin ve teknoloji üretiminin ne kadar önemli olduğu, hem firmalarımız hem çalışan kesim tarafından artık çok iyi fark edilmiş durumda. Ama bu noktada da herkesin mutabık olduğunu düşündüğüm başka bir konuya tekrar geliyoruz: O da eğitim. Eğitim,

hem beşeri sermayemizin geliştirilmesi, hem de büyüme potansiyelimizin ve dolayısıyla istihdamımızın daha yukarı çekilebilmesi açısından önem taşıyor.

Teknoloji üretme ve kullanma kapasitemizin artırılması açısından da büyük önem taşıyan eğitim, ilk planda Türkiye'nin büyüme stratejileri içinde önemli bir yer tutuyor. Ama burada önemli olan nokta şu: Eğitim politikaları kısa vadede uygulanabilecek politikalar değil. Eğitim politikaları orta, hatta uzun vadede etki edecek politikalar. Dolayısıyla konu şuraya geliyor: Hemen başlamalı ve büyük bir hızla bu konuya eğilmeliyiz. Bu konuda hemen herkes hemfikir zaten. Ama bunu yaparken diğer noktalar, özellikle bilgiye ve teknolojiye erişim de önemli. Teknolojiyi edinmenin ve kullanmanın birçok yolları var. Bunu sadece üretmek değil, alıp kullanmak da günümüzde önem kazanmış bulunmaktadır. Bu şekilde, verimlilik artışını hızlandırarak büyümeye daha fazla katkıda bulunmasını sağlayabiliriz. Bir taraftan da potansiyel büyümemizi artırarak istihdam yaratma kapasitemizi yukarıya çekebiliriz. Sonuç olarak da daha dengeli bir büyüme yapısına ulaşabileceğimizi ve bunun sürdürülebilirlik açısından da önemli olduğunu düşünüyorum.

M. Rauf Ateş "İstihdam dostu büyüme" dediniz. 2004'ten bu yana ortaya çıkan büyüme pek istihdam dostu olmadı galiba. Niye olmuyor ve Türkiye istihdam dostu bir büyümeyi nasıl sağlar, ne düşünüyorsunuz?

Hasan Yurtoğlu Burada istihdam dostu bir büyüme derken mevcut şartlara bakmak da önemli diye düşünüyorum. 2000 sonrasında bakıp kriz öncesi ve sonrası diye değerlendirdiğimizde, biraz önce de anlatmaya çalıştığım konuların

önem taşıdığını belirtmek isterim. Yani kriz bize bazı şeyleri gösterdi. Neleri gösterdi?

Kurumsallaşmanın ve rekabet gücünün ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Yani sadece içeriye değil dışarıya da çalışmanın ve bu bağlamda çalışma şekillerimizi, iş yapma süreçlerimizi değişen şartlara göre sürekli geliştirmemizin ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu noktadan itibaren biraz daha dışarıya ağırlık vererek devam ettik. Yatırımlarımıza, teknolojik kapasitemizin artmasına, kurumsal kapasitemizin gelişmesine ve yapısal reformlara önem vererek rekabet gücümüzü artırmaya yöneldik.

Kamuya baktığımızda da sağlanan ciddi konsolidasyon önemli bir gelişme olarak ortaya çıkıyor. Ama temelde biraz da şanssızlığımız söz konusu diye düşünüyorum. Şöyle diyebilirim, eğer dünyada bir kriz yaşanmamış olsaydı iyi bir şekilde devam edebilirdik belki de. Ama dünyada yaşanmış olan bir kriz bu noktada biraz da şanssızlığımızdı. Özellikle bunun Avrupa Birliği'ni ciddi şekilde etkilemiş olması farklı bir noktaydı.

Bizim şu anda istihdam yaratmayan bir noktaya gelmiş olmamız birçok etkene bağlı. Toplama baktığımızda çok fazla istihdam yaratılmamış olduğu görünmekle birlikte, alt detayına baktığımızda tarım dışı sektörlerde ciddi bir istihdam yaratıldığını ve tarımdan bu sektörlerle doğru ciddi bir geçiş olduğunu görüyoruz. Bu istihdam dostu bir büyüme midir, istihdam dostu olmayan bir büyüme midir diye değerlendirirken biraz bunu da göz önünde bulundurmakta fayda var diye düşünüyorum. Sonuçta tarım sektöründe çok verimli olmayan bir istihdamın özellikle hizmetler sektöründe, biraz da sanayi sektöründe olmak üzere daha verimli alanlara yöneldiğini görüyoruz.

Fatih Özatay Bu kesinlikle iyi bir şey.

Hasan Yurtoğlu Evet iyi bir şey. İstihdam yaratmayan büyüme demek biraz haksızlık olabilir bu noktada. Sektörel bir değişim olması önemli bir şey. Ne kadar iyi dersiniz, tabii ki hem tarımda verimliliği ve üretimi istihdamla birlikte artırıp, hem de diğer alanlardaki istihdamı daha yüksek düzeylere çıkarabilmek çok daha iyi olurdu. Fakat hepimiz biliyoruz ki tarımda kat edecek daha çok yolumuz var. Bu noktada biraz da şunu vurgulamak istiyorum; yapmamız gereken çok şey var ve bunların hepsini bir anda yapmak da kolay bir şey değil. Hem finansman tarafından tutun, hem de bu işlerin koordinasyon içinde, tutarlı ve düzgün bir şekilde yapılması çok kolay bir şey değil. Kaldı ki bir miktar tartıştığımız politik ekonomi de işin içine girdiğinde, ne kadar

zor ve uzun bir süreç gerektirdiğini de görüyoruz. Bu bağlamda yapacağımız işlerin finansmanı da gerçekten önemli. Baktığımızda biz vergi oranlarını artırabiliriz, bu şekilde kamu tasarrufunu artırabiliriz. Ama bunun özel sektör üzerindeki etkisini çok iyi incelemeliyiz.

Burcu Ünüvar Vergi denetimi yoluyla da vergi gelirlerini artırabiliriz.

Hasan Yurtoğlu Tabii ki. Ben artı veya eksi olarak söylemiyorum ama bu artı ve eksileri ciddi bir şekilde ortaya koymalıyız diye düşünüyorum. Diğer bir ifadeyle bir adım atacaksak, bu adımın doğru temellere dayandırılması gerektiğini söylemeye çalışıyorum. Çünkü bunlar gerçekten daha sonra çok önemli etkileri olabilecek kararlar. Ben Fatih Bey'e bu noktada katılıyorum. Bizim gelir vergilerimizin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı OECD ortalamaları ile karşılaştırdığımızda düşük. Bu noktada Fatih Bey'in de söylediği gibi kayıt dışılık karşımıza çıkıyor. Gelirleri artırmak için neler yapabileceğimizi iyi düşünmeliyiz. Bunun yöntemlerini ve etkilerini net bir şekilde ortaya koymalıyız. Bugüne kadar yapılanlara baktığımızda mesela 5 puanlık bir indirim hatırlıyorum. Bu şu amaçla yapılmıştı: "Biz bir başlangıç yapalım, bundan sonrasında da kayıt dışılığın ne kadar azaldığına bakarak gerisini getirelim". Ama kayıt dışılığa maalesef pek bir değişiklik olmadı. Bundan sonra da görür müyüz bilemiyoruz. Belki görürüz çünkü bunlar hemen olacak şeyler de değil işin kötü tarafı.

M. Rauf Ateş Teşekkürler. Ümit Hanım sizinle devam edelim isterseniz. Arka arkaya sayarsak ülkede büyümenin önünde hangi engeller var?

Ümit İzmen Önce birkaç noktada söyleyeceklerim var, ondan sonra sizin bu sorunuza geçeyim. İstihdam yaratan büyüme, istihdam yaratmayan büyüme derken hep göz ardı edilen bir şey var. Aslında fena halde istihdam yaratılıyor, Geçen seneden bu yana bir milyonun üzerinde yaratılmış toplam istihdam var. Ama aynı zamanda tarımdan boşalan bir iş gücü nedeniyle iş arayanların sayısı arttığı için işsizlik oranı artmış durumda. Yani işsizlik oranına odaklanmak bugünün istihdam piyasasını anlamak açısından yanlış bir odaklanma olacaktır. Aslında istihdama odaklanmak gerekiyor. Biz bir ufak egzersiz yaptık, iş gücüne eklenme etkisini bertaraf edersek, işsizlik oranı yüzde 7,5'e kadar düşebiliyor. Uzun vadede yüzde 46-47'lerdeki bir istihdama katılma oranı üzerinden işsizlik oranına bakarsak yüzde 7,5'e düşüyor. Bunu bir

rahatlama olsun diye söylemiyorum. Bunu "ne kadar düşük bir işsizlik oranı var diyelim" diye de söylemiyorum. Bir vakayı çarpıcı bir rakamla açık etmek için söylüyorum. OECD ülkelerindeki istihdama katılma oranına bakmamız lazım. Öyle olursa da işsizlik oranı o zaman da yüzde 40'a yakın bir rakam ediyor. O yüzden işsizlik oranına değil istihdamın kendisi üzerine odaklanmak gerekiyor. İstihdama odaklanınca da çok fazla bir cevap yok. Çünkü normal seyrine bıraktığımızda tarımdaki yüzde 20'lik pay yüzde 3'e, 4'e düşmek durumunda. Tarımdan boşalan nüfusu nerede istihdam edeceğiz, hangi hizmet sektöründe, hangi sanayi sektöründe? Asıl cevaplanması gereken soru da zaten bu. Çok ciddi bir beşeri sermaye yükseltmesi lazım. Bunu 10-15 yıldan önce yapmak mümkün değil. Türkiye'nin temel ekonomik problemi kesinlikle eğitimidir. Herhangi bir ekonomik meseleden çok daha fazla, çok daha kapsamlı, hem nitelik hem nicelik açısından çok daha radikal eğitim reformuna ihtiyaç var.

M. Rauf Ateş Peki Türkiye yılda yüzde 4-5 büyümeyle ne kadar yeni iş yaratabilir?

Ümit İzmen Tarım dışı 450-500 bin.

M. Rauf Ateş Tarım dışı, o kadar çalışan katılımı var herhalde her yıl...

Ümit İzmen Ama bu yetmiyor, yani işsizlik oranını dengede tutmaya yetmiyor. Böyle olunca işsizlik oranı artıyor. Bu kadar düşük iş gücüne katılma oranları altında Türkiye'nin yüzde 5'in

üzerinde bir büyüme hızına çıkması lazım ki işsizlik oranını tutabilsin. Gerçekten iş gücüne katılım oranının artması gerekiyor. Çünkü sonuç olarak baktığımızda kullanılmayan bir potansiyel var. Elinizde iş gücü var, bu iş gücünden yararlanmadığınız sürece kaynakların etkin kullanımını gerçekleştiriyorsunuz demektir. Ama öbür tarafta hem iş gücü piyasalarında, hem ürün piyasalarında büyümenin önünde çok fazla engel var. Mikro reform sınıfında çok sayıda mevzuat engeli var. Bu mevzuat engellerini ortadan kaldırmak gerekiyor.

İş gücünün esnekleştirilmesi diyoruz. Bunu yapmadan istihdam piyasalarında çok da fazla çözüm bulmak mümkün değil. İş gücü piyasalarındaki esneklik iki yönlü çalışan bir süreç. Biraz önce Sumru Hanım söyledi. Katı piyasalar ülke krize girerken iş kaybını engelliyor. Ama şimdi resesyon geride kaldı, artık çıkıştayız. Çıkışta ise esnek piyasa katı piyasaya nazaran istihdam yaratmayı daha fazla hızlandırıyor. Şu anda yapacağımız bir şey varsa o da gerçekten iş gücü piyasalarını biraz daha esnek hale getirmektir.

Sumru Altuğ Esnek değil mi Türkiye’de?

Ümit İzmen OECD ülkeleri arasında en katı.

Sumru Altuğ Formal sektörde?

Ümit İzmen İnfomal sektörde çalışanın adı yok.

Sumru Altuğ İktisatçılar buna şöyle bir tanım getiriyorlar. İspanya’da da bu var, katı bir formal sektör, kayıt dışı ve infomal bir sektör. Ve en kötüsü bizde.

Fatih Özatay En kötüsü Türkiye’de. İspanya, İtalya, Portekiz güneyde. Hem esneklik hem de güvence kısmı önemli.

Sumru Altuğ Bu da zor bir sorun, belki sorunlarımız çok kolay değil.

Hasan Yurtoğlu Bu düzenin bize ne getirisi var, ne götürüsü var belki de buna bakmak lazım. İnfomal sektörde esnek bir piyasaya sahip olmak ne kadar iyi?

Sumru Altuğ Bence o kadar iyi bir tarafı yok bunun...

Hasan Yurtoğlu Tabii ki yok.

Ümit İzmen Onu zaten etkilemeyecek, diğer tarafı etkileyecek. Öbür tarafı öyle bir etkileyecek ki... Bugün iş dünyasına baktığımızda insanın işini yapan bir makine varsa o makinenin bedeli

kaç lira olursa olsun insanla uğraşmamak adına o makine tercih ediliyor. Bu günkü mevzuat yapısı insanı ikincil konuma itiyor, makineyi tercih edilir konuma getiriyor. Burada bir terslik var. Büyümenin 3 bileşenini dengede götürmek gerekiyor. Türkiye bir dönem birine basıyor, bir dönem diğerine basıyor, bu da gayet yalpalayarak giden bir büyüme süreci getiriyor. Üçünün dengeli olabilmesi için biraz daha istikrarlı, hem işgücü piyasalarında, hem ürün piyasalarındaki bu katılıkların giderildiği bir yapı kurulmalı. Bu katılıkları sorduğunuzda gayet renksiz bir sohbete gireceğiz. Hangi kanun, bilmem kaçınca maddesi, bilmem hangi bendi gibi...

M. Rauf Ateş Ana hatlarıyla...

Ümit İzmen Ana hat dersiniz “mikro yapısal reformlar” deyip geçiverdiğimiz, detaya girdiğimizde ise son derece teknik ve detaylı konular bunlar. Yapılması da bu nedenle zor olan, bir dizi mevzuat değişikliği gerektiren çok sayıda ufak sıkıntılar... Ama bu sıkıntılar günün sonunda gerçekten makineyi insana tercih eden bir noktaya getiriyor. Bunun içine kıdem tazminatını da koymak mümkün, iş güvencesini de koymak mümkün... Belki genç işsizliğin bu kadar yüksek olduğu dönemde 25 yaşın altında iş güvencesinin olmadığı bir ortamı tartışmak da mümkün. İş güvencesini belli bir çalışma süresinden sonra uygulamak gibi bir sistemi tartışmak da mümkün. Bunu sadece biraz önce açılan politik iktisat tartışmasına atıfta bulunmak için söylüyorum. Belki iş haftasını saat olarak azaltmak da mümkün. 35 saatlik iş haftasını da tartışalım. Tabii ki bunların götürüleri de olacak ama atılan her adımın birtakım olumsuzlukları var.

Detaya girmeyelim ama kayıt dışılık içinde şu parantezi açayım: Kayıt dışında tabii ki vergi oranının düşürülmesi bir faktör. Bu bir havuç uzatmak, bir taraftan da sopa olarak denetimi de devreye sokmak lazım. Belki çok tartışılmayan bir şeyi de tartışmaya başlamamız lazım. Biz kayıt dışılığı hep polisiye bir önlem olarak gördük. Hep bir denetim, zorlama, birileri gelecek, kontroller yapacak... Ama bir gerçek de var ki, kayıt dışı çalışan işletmeler gerçekten kayıt içinde çalışabilir koşullarda değiller. O yüzden kayıt dışındalar. Yani üzerindeki yükleri zaten ödeyemiyor. Ve siz onu kayıt içine almaya kalkıştığımızda da “dükkanı kapat git” demek oluyor. Bunun realitedeki karşılığı bu. Gerçekten belki de o kişilerin dükkanı kapatıp gitmesi gerekiyor. Yani orada optimal altı bir üretim

yapılıyor. Toplumsal refah açısından belki de kapatılıp gönderilmeleri, sistemin dışına çıkmaları daha iyi. Ama onlara bir başka iş koluna geçmenin de yollarını açmak gerekiyor. Bu eğitimidir, kredidir, stratejidir. Ama hükümetin asıl burada devreye girmesi gerekiyor. Stratejilerin buraya yönlendirilmesi gerekiyor ve kayıt içine alındığında ayakta kalması mümkün olmayan kesime bir çıkış stratejisi sunmak gerekiyor.

Ez cümle bunlar detayda tartışılması gereken, detayda somutlaştırılması gereken bir dizi ufak, çok sayıda mevzuat ve kanun değişikliğini gerektiriyor. Bunun yapılması için kesinlikle katıldığım toplumsal kutuplaşmayı giderici konsensüs oluşturma mekanizmalarını yeniden tasarlamak ve devreye sokmak şart. Aksi halde biz bunları tartışmaya gelemeyiz.

Sumru Altuğ Ben bu toplumsal kutuplaşmayı anlamıyorum...

Fatih Özatay Birtakım reformlar yapacaksınız değil mi? Bu söylediklerimizin hepsinde anlaşıyoruz aslında. Bir dolu reform gerekiyor. Mesela eğitim reformu. Herkes eğitim reformundan bahsediyor ama mesleki eğitimle ilgili reformu yapamıyoruz. Çünkü konu dönüp dolaşır İmam Hatip meselesine geliyor. Oraya geliyor ve tıkanıyor.

Sumru Altuğ Bir toplumu en ileriye götürecek reform eğitim reformudur. İkinci reform rekabetçiliğin önünün açılmasıdır. Topluma soruyorsun, diyorsun ki bunları oylayalım. Üç grup var: Belli bir iktisadi gücü olan oligopoller, eğitilmiş kesim ve eğitimsiz kesim. Eğitim reformunu en çok eğitimsiz kesim istiyor. Rekabetçilik reformlarını, belli şartlarda belli kesimler istiyor, fakat bu reformların sıralamasına göre hiçbiri gerçekleşmeyebilir. Yani statükoda kalmak bu grupların büyüklüğüne ve gücüne göre mümkün. Biz Türkiye’de gruplar arasında çıkar çatışmasından çok korkuyoruz. Biraz serbest bırakalım, bakalım nereye gidecek? Reform yapmak kolay değil...

Fatih Özatay Evet kolay değil. Biz de ondan bahsediyoruz.

Sumru Altuğ Şundan çok korkuyoruz: Biz genç, sanayileşen bir toplumuz. Konsensüs sağlamak çok kolay olamaz, hükümet sağlasın demeyelim, biraz bırakalım. Biraz toplumsal çıkar çatışmasına müsaade etmek lazım ya da bu çıkarların serbestçe dillendirilmesinin önüne geçmemek lazım. “Şu reformlar yapılsın” diye biz konuşabiliriz. Biraz da gerçekçi olalım. Hakikaten çok değişik çıkarlar var. Biz bu çıkarları görmediğimiz gibi, çözümlerine de engel

oluyoruz. Demokrasi tartışması da bu değil mi? Belli çıkarları ya da görüşleri baskılamayalım, biraz serbest bırakalım, bakalım ne çıkacak? Amerika’da bugün siyahi bir başkanı varsa buraya gelene kadar 100 yıllık bir toplumsal mücadele yaşadı. Toplum katmanları üzerindeki baskıları azaltalım, belki birçok reform gerçekleşir. Ama iki tarafı da serbest bırakalım. Türkiye’de birileri hep bir tarafı serbest bırakmak istiyor. Hayır, iki tarafı da serbest bırakalım. Çıkarlarını serbestçe dile getirip çözümler üzerine biraz tartışınlar bakalım. Bakalım nasıl bir şey ortaya çıkacak? Bazı kayıplar yaşanabilir ama zaten Türkiye bu tür kayıpları yaşamadı mı? Serbest tartışma olursa belki kayıplar da azalır.

Ümit İzmen İşte okuyup onlardan ders alalım, illa yaşamamız gerekmez...

Sumru Altuğ Ama o bilinç herkeste var mı? İki tarafı da serbest bırakalım, hatta üç dört tarafı da serbest bırakalım, görelim.

Fatih Özatay Bir şeyi tartışmamız lazım. İş yapmanın önündeki engellerin kaldırılması vs. bunlar bizim üzerinde hep yazıp çizdiğimiz konular, çok önemli konular. Eğitim reformu, iş gücünün artırılması gibi reformları yaparken kaynağa ihtiyaç var. Bunları dikkate almak

DOÇ. DR. ŞEREF SAYGILI

gerekiyor. Ben o nedenle kayıt dışını azaltmaktan bahsettim. Yoksa sadece kayıt dışını kontrol altına almakla tabii ki iş bitmiyor. Ama bir şekilde bir kaynak yaratıp bu kısıtların üzerine gitmek gerekiyor.

Hasan Yurtoğlu Aslında ben biraz da bunu söylemek istemişim. Global kriz olmasaydı belki de bazı şeyler için fırsat gelmişti. Mali konsolidasyonun yardımıyla bir şeyler yapabilmek için bir mali alan yaratılmıştı mesela. Ama kriz olunca biz o mali alanı krizin etkilerini gidermek için kullanmış olduk.

Daha önce de söylemeye çalıştığım gibi bir şeyleri yaparken, yapılan diğer işlerle uyum içinde olmasına dikkat etmemiz gerekiyor. Her şeyi bir anda yapamayacağımızı da kafamızın bir köşesinde mutlaka ama mutlaka tutmamız gerekiyor.

Sumru Altuğ Genç bir toplumuz. O gençlik de sabırsızlık getiriyor. Benim temennim toplum katmanlarını görüşlerini ve çıkarlarını serbestçe ifade etmeleri için serbest bırakılması, bence bu büyüme ve demokrasi tartışması ile ilgili. Biraz toplumun öğrenmesine müsaade edelim. Kötüyü de öğrensin, iyiyi de öğrensin. Türkiye’de bu eksik. Demokrasi tartışmasını da ben böyle görüyorum.

M. Rauf Ateş Teşekkürler, biraz Şeref Bey’le devam edelim. Sizin Türkiye’de büyümenin temel kaynakları ve büyümenin şu andaki temel kompozisyonu nedir? Esasen Türkiye’yi geleceğe taşıyacak kompozisyon ne olmalıdır? O konuda bir değerlendirme yapabilir misiniz?

Şeref Saygılı Teşekkürler Rauf Bey. İstihdam yaratan büyüme konusuyla başlayayım. Ben o konuda Hasan Bey’in söylediklerine katılıyorum. Aslında istihdam yaratıldı, çok zayıf bir istihdam yaratım potansiyeli yok. Ancak şunu unutmamak lazım, bakmamız gereken aslında orta vadeli ilişkiler, potansiyel büyüme olayına ve istihdam yaratmaya bakmak lazım. Gerçekleşen kısa vadeli büyümeye bakarsak 7 büyüdük ama istihdam 1,2 arttı. Bunun doğrusu ortalama bakmak yani 5 oranında büyüdük ve istihdam 1,2 arttı. Dolayısıyla potansiyele bakarsak istihdamımız zayıf ama büyümemiz de o kadar büyük değildi zaten, onu demek istiyorum.

Bir de istihdam olayında “sektörler arası kaymalar” boyutu var. Ama başka bir boyut daha var. Özellikle sanayi sektörlerinde daha emek yoğun sektörlerin gerileme gösterdiği, sermaye sektörlerinin büyüdüğü bir süreci gördük. 90’lı yıllarda hatırlarsınız lokomotif sektör tekstil, giyim gibi emek yoğun sektörlerdi. Ama 2000’li yıllarda

bu sektörler gerilerken, hatta reel büyümeleri de negatiftir bu sektörlerin, sermaye yoğun sektörler öne çıktı. Otomotiv, beyaz eşya, ana metal sektörleri büyümeyi tetikleyici ana sektörler oldu. Dolayısıyla yüksek bir büyüme beklememek gerekiyordu. Çünkü sanayinin dokusu hızlı bir şekilde değişti.

“Neden istihdam yaratamadık” derken Türkiye’nin kaçırdığı bir başka nokta da şu oldu. İki yıl kadar bir sürede yaklaşık 150 firmayı ziyaret ettik. İthalat yapısını anlamak istediğimiz zamandı. Oradaki yapıları gözlemlemeye çalışırken şu dikkatimizi çekti. Aslında sağlıklı bir büyüme sürecinde hiçbir sektörde, hiçbir firma başından sonuna kadar üretim yapmıyor. Firmaların genel olarak uzmanlaştığı bir alan var. Bunun “know-how”ını aldığı bir ana firma var. Bunlar çoğunlukla yurt dışından ama hammaddesini ve belli parçaları tedarik ettiği yan sanayiler var. Sağlıklı olan aslında bir şeyin olabildiği kadar fazla kısmının ülke içinde yapılabilmesi. Hepsini yapamazsınız elbette, hepsini yapmak zorunda da değilsiniz. Ama bir üretim sürecinin ne kadar fazlasını ülke içinde yapıyorsanız büyüme o oranda daha fazla istihdam getiriyor.

Bu araştırma sırasında bir kısım firmada şunu gördük: Hızlı büyüme esnasında yan sanayisini geliştirmiş, kendisi büyürken küçük yan sanayisinin gelişmesine ayrı bir önem vermiş. Bunların savunma sanayinde ve başka sektörlerde örnekleri de var. Bu çok sağlıklı bir yapı. Ama büyük çoğunluğunda ana firma büyürken yan sanayinin çok fazla büyüyemediğini gördük. Aradaki bağın koptuğunu gördük. Bunun yansıması bence çok önemli. Çünkü büyümede de bu oluyor. Büyük ana firmanız büyüyor ama istihdam yaratan yan sanayinizle bağı kopuyor. O büyük firmalar da aslında büyük ölçekli, büyük montanlı firmalar genelde. Büyük hacimli üretim yapıyorlar ama eğer hammaddesini ya da yan sanayi ürününü içeriden değil de daha çok dışarıdan alarak üretimini gerçekleştiriyorsa bu ikincil etkiler ekonomiye yansımıyor. Dolayısıyla büyük ile küçük arasında bir kopma söz konusu.

Bu kopma aslında biraz önce bahsettiğimiz kayıt dışı ve eğitim gibi konuların önemli bir parçası. Kırılma aslında burada kendini gösteriyor. Türk sanayi yapısı içinde çok başarılı şekilde dünya sistemine entegre olan firmalarımız var. İsim vermeye gerek yok burada, biliyorsunuz zaten bu firmaları. Geçmiş dönemde çok hızlı büyümüşler, üretim desenlerini hızla yenilemişler.

Çok ciddi şekilde dış pazarlarda ürün satan firmalarımız var ama buna uyum sağlamakta zorlanan bir yan sanayimiz var. Eğer bu bağ kopmuşsa istihdam yaratamayan bir büyüme geliyor. Aynı zamanda cari açığı artıran, cari açığı sürekli besleyen bir büyüme geliyor.

Ama bazı firmalarımızda da şunu gördük, firma yetkilileri “bizim en büyük sermayemiz beşeri sermayemizdir” diyor. Yani çok iyi eğitilmiş, mükemmel bir insan grubumuz da var. Diğer taraftan hiç eğitim görmemiş veya çok az eğitim görmüş, ortalaması ilkökul düzeyinde olan bir nüfus yapımız da var. Sıkıntı aslında biraz o.

Firma isimlerini vermeden birkaç anekdot vereyim. Bu gelişmeyi başarılı şekilde sağlayan yan sanayi ile o kuluçkalıklarda, yani küçük organize sanayilerde bağını sürekli kılan ve koruyan firmalarımız var. Kendini besleyen firmalarla kader ortaklığı yapan bu büyük şirketlerin ortak noktası, bizim görebildiğimiz kadarıyla uzun vadeli düşünülmüşler ve stratejik kararlar almışlar. Geride örneğin 20 yıllık bir süreç var. Güzel bir dünya analizi yapılmış.

“Dünya nereye gidiyor, bu dünyada nasıl ayakta kalırsınız” sorusunun analizi yapılıyor. 20 yıl boyunca da kısa vadeli zararlara rağmen orta-uzun vadede yan sanayisinin gelişmesine sürekli kaynak ayırıyor. Kısa vadede kaybetmişler ama orta-uzun vadede güçlü şekilde ayakta kalmışlar.

Türkiye'nin ilk 10 firmasının hikayesindeki temel benzerlik budur aslında. Büyük şirketler kader ortaklığı yaptıkları küçük yan sanayi

firmalarına stratejik yatırım yapmışlar. Ar-Ge desteği yapıyor, finansman sağlayabiliyor, pazarlama kabiliyetini artırmaya çalışıyor. Bunu bir kader ortaklığı olarak görüyor. Aslında bunu ne kadar yaygınlaştırabilirsek o kadar iyi ama maalesef geçmiş dönemde bu yapıları sağlayan firma sayımız az. Aynı zamanda bunu kaybeden firmalarımız da var. Bu durum bundan sonraki sürecin de sağlıklı olmasını engelleyen bir şey.

M. Rauf Ateş Buradan kurumsallaşmaya vurgu yapabilir miyiz?

Şeref Saygılı Tabii ki. Zaten bahsettiğimiz süreç 20 yıllık bir süreç. 20 yıllık perspektif zaten kurumsal firma yapısını gerektiriyor. Türkiye’de genel firma yapısına “aile şirketi” diye bakarsanız, kişilerin tarihleri, kişilerin tercihleri var, anlattığım başarılı firma örneklerinin tercihleri stratejik ve kurumsal. Başka önemli bir dinamik, geçmiş dönemde ne yaptık? Sumru Hanım’ın konuşmasında “bizde ani parlayan büyümeler var” demişti. Ama bu orta-uzun vadede çok uzun sürmüyor dediğimiz zaman, buradaki sıkıntıların bir boyutu, gelişme ve kalkınma dediğimiz şey statik bir şey değil. Makroda biz milli geliri toplu olarak görüyoruz veya sanayi diyoruz yine topluyoruz. Aslında gelişme kalkınma bir değişim, yani toplumun vizyonunda olması lazım. Yani başarılı toplum nedir? Ben biraz evrimci bakıyorum. Değişen şartlara, koşullara uyum sağlayabilen, kendini adapte edebilen toplumlar başarılıdır. Aslında ekonomiler de öyle, bizim görebildiğimiz dünya ekonomisi bir değişim

BURCU ÜNÜVAR

“ÖNEMLİ OLAN İSTİHDAM DOSTU BÜYÜME”

Türkiye'nin ihracat yapan sektörleri, aynı zamanda yarattıkları istikrarla iç talebi en fazla destekleyen sektörler. Sadece otomotiv sektörünün 2,5 milyon kişiyi beslediği söyleniyor. Ve otomotiv sektörü üretiminin yüzde 80’ini Avrupa’ya satıyor. Yani Türkiye ihracatının belki yüzde 50’sini Avrupa’ya yapıyor ama en temel sektörü bunun daha üzerinde yüzde 80 oranında bir konsantrasyona sahip.

Şu anda Avrupa’da yaşananlar bize tam yansımadı diyebiliriz çünkü bizim konsantrasyonumuz Almanya gibi, Fransa gibi, nispeten Avrupa Birliği’nin işleri bir miktar daha iyi giden ülkelere. Ancak önümüzdeki dönemde bu rüzgarı yüzümüzde hissetmeye başlarız diye düşünüyoruz. Örneğin iç talep büyümesini artırmamıza rağmen dış talep cephesinde olumlu anlamda herhangi bir değişiklik yapmadık. Baktığımız zaman iç talebin ne kadar sürdürülebilir olduğu önemli. Belki kendimize şunu sorabiliriz: Avrupa’daki sorunlar devam ettiği sürece Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle komşularını bir piyasa olarak görebilir ve büyümesini destekleyebilir mi? Aslında son 2 yılda bunu yaptık, Avrupa’nın payını neredeyse 10-15 puan düşürdük. Ama geldiğimiz noktada bunu devam ettirmek istiyorsak yapısal birtakım önlemler de almamız gerekiyor. Örneğin biraz önce bahsettiğim otomotiv sektörü Türkiye’de daha ziyade hafif ticari araç üretir ve satar. Bunun da temel alıcısı Avrupa Birliği’dir. Hiçbir şey olmaz deyin ancak Türkiye’nin büyümesiyle ilgili önümüzdeki dönemde birtakım yapısal değişiklikler yapması gerekiyor. Bence Türkiye’nin büyüme kompozisyonunu konuşmakta fayda var. Yatırımlarla büyüyoruz, belki 2002-2007 dönemi toplam faktör verimliliğinin de çok olumlu etkisi oldu, kaynak kullanımını bilinçli dağıtmanın da etkisi oldu. Ancak önümüzdeki dönemde bir büyüme stratejisi, üstelik de istihdam yaratan bir büyüme stratejisi seçmekte fayda olduğunu düşünüyorum.

halinde, bunu önceden okuyanlar, önceden konumlananlar, bunun için doğru düzgün kaynak ayıranlar başarılı oluyor. Türkiye'nin hızlı gelişim dönemlerine baktığınız zaman ciddi sektör değişimlerinin yaşandığı dönemler olduğunu görüyoruz. Bazıları küresel ekonominin zorlamasıyla olmuş. Örneğin tekstilde Hindistan, Çin devreye girdi, tekstil fiyatları çok aşağıya düştü gibi farklı dinamikler var.

Bir taraftan da kökleri 90'lı yıllara giden bir gelişme var. Küresel firmaların Türkiye'yi özellikle otomotivde yatırım üssü olarak kabule etmesi. Buna göre kaynak aktarımı, uzmanlık oluşturma var ama sonuç itibarıyla gördüğünüz ekonomi bir değişim yaşıyor. Bu değişim esnasında siz aslında sektörel değişimde verimliliği görüyorsunuz. Bunu ne kadar kalıcı ve sürekli kılarırsanız büyüme trendiniz o kadar uzun süreli olabiliyor. Ama bu yapılmaksızın çok statik bir şekilde aynı anlayış, aynı sektörel yapı, aynı firmalar, aynı üretim anlayışı, aynı mallar devam edince ancak kısa vadeli gelgitlerle büyüyebiliyorsunuz.

Türkiye bunu 90'lı yıllarda çok fazla beceremedi aslında. 80'li yıllarda daha önceki dönemin mirasından faydalandı. En hızlı değişim biraz da küreselleşmenin itmesiyle 2000'li yıllarda oldu. Bence bundan sonrası dönem için de biz kötümser bir tablo çizdik ama bu kötümserliği aşmak istiyorsak mevcut yapıyı da değiştirmemiz lazım. Bunu illa tekstilden vazgeçelim anlamında söylemiyorum. O segmentten bir üst segmente geçmemiz lazım. Bir mal grubunda bir üst basamağa gitmeniz lazım.

Gelişme süreci bu, dünyada da bunu görüyoruz aslında. Altın koşuturup merdivenlerin basamaklarını ikişer, üçer çıkan ülkeler var. Bunlar Hindistan, Çin gibi ülkeler. Üstteki ülkeler zorlanıyor ama çıkarken de birkaç basamağı boş bırakıyorlar. Yani burada ya siz bu ülkelerle mücadele edeceksiniz ve çıkmaya çalıştıkları merdivenleri siz dolduracaksınız. Yeni Ar-Ge'lerle, teknolojiyle zorlayacaksınız ya da onların bıraktığı basamağı dolduracaksınız. İşin kolay yolu basamağı doldurmak. Türkiye geçmişte basamağı doldurma yönünde politikalar izlemeye çalışmış, aslında birinciyi yapamıyorsanız bu o kadar da kötü bir şey değil. Yani şu an Güney Kore'nin yaptığı gibi lidere rakip olamıyorsanız, Japonya'nın yaptığı gibi yeni mallarla, ürünlerle ona meydan okuyamıyorsanız, Batı'nın zorlandığı, daha geleneksel mallarda Batı'nın yerini almaya çalışmanız lazım. Bu da aslında ciddi bir değişim, dönüşüm. Ciddi bir

irade gerektiriyor. O anlamda öntümüzdeki döneme ilişkin performansımız bunlara bağlı.

Mevcut koşulları koruyalım diyerek olduğumuz yerde kalırsak yüzde 3,5-4'ler bence makul rakamlar ama deseni değiştirmek, üst segmentteki mamule gitmek kaynak gerektiriyor ve hocamızın da söylediği gibi bunlar kolay şeyler değil. Bunun finansmanını nasıl sağlayacaksınız? Eğitim gibi uzun vadeli konularla, eğer yapmayı başırırsanız büyüme potansiyelimiz yüzde 6'lara, 7'lere, 8'lere gidebilir ama mevcut koşullarda böyle kalacak gibi görünüyor. Yine geçmiş dönemde dikkat çeken bir başka nokta da şu: Hasan Bey'e katılmadığım tek nokta belki orası olabilir. Eğer kriz olmasaydı Türkiye daha farklı bir politika dönemine geçebilirdi demiştiniz.

Biz yine bahsettiğim araştırmalar sırasında şunu hissettik: Aslında küresel kriz öncesinde Türkiye ekonomisi zaten krize girmiş... Özellikle ekonomide ağırlığı bulunan birkaç sektörde, örneğin tekstil, giyim, deri, metal, boru, plastik sektörlerinde krize zaten girildiğini söylüyorlar. Kriz bu süreci sadece hızlandırdı, yani aslında süreç başlamıştı. 2008'de büyüme zaten sıkıntılı gerçekleşti. Orada da en büyük handikabın

aslında kamu müdahalesi hatası olduğu söyleniyor. Türkiye özellikle 90'lı yıllarda yanlış bir kamu teşvik politikasıyla birkaç sektörü stratejik sektör seçti. Onu biliyoruz zaten. İtalya'nın yerine geçelim mantığıyla tekstil ve giyime ciddi kaynak tahsisleri yapıldı. 94 krizini aşmak için dağıtılan teşviklerin yüzde 70-80'i tekstil ve giyime gitti. Ama o arada maalesef Çin ve Hindistan'ın hızlı bir şekilde birkaç yıl içinde dünya sistemine girebileceğini göremedik. Ciddi yatırımlarla sektörlerinizi belli bir noktaya getiriyorsunuz ama arkasından Çin ve Hindistan çıktığında orada ciddi bir atıl kapasite oluşmaya başlıyor. İşin enteresan tarafı 90'larda bitmiyor bu süreç, 2000'li yıllarda da teşvik politikalarıyla atıl kapasitenin desteklenme süreci var.

Dolayısıyla bu atıl kapasiteler oluşmuşsa birkaç sektörde büyümeniz kriz öncesi zamanda sıkıntıya girdi diye görülüyor. Açıkçası dünya krizi de bana bu durumu çağırıyor. Dünyada farklı nedenlerle finansal enstrümanların çoğalması mı dersiniz, para arzının artması mı, likidite mi dersiniz ama sonuç olarak ortaya çıkmış bir atıl kapasite var. Üretim ile tüketim değerleri arasında bir atıl kapasite oluşmuş, bu krizde aslında bunun giderilmesini göreceğiz. Ülkeler üretme kapasiteleri oranında tüketme noktasına gidecekler. Türkiye bu noktada da birkaç hata yapmış. Ve bunun sonrasında müdahale ederken tekrar bu hatayı yapmaması lazım. Müdahale araçlarınızı iyi gözden geçirmeniz lazım, piyasa prensiplerinden de çok kopmamanız lazım. Belki en iyisi hem kamu kesiminin, hem özel kuruluşların dünyayı izleme ve geleceği öngörme anlamında çok ciddi kaynak ayırarak önlem alması gerektiğini düşünüyorum.

Büyümenin kaynaklarına, geçmiş dönem analizlerine baktığınız zaman sermaye yükünün baskın olduğu bir yapı var. O kadar baskın ki yüzde 70-80'lere giden bir ağırlık görüyorsunuz. Bu bir açıdan kötü, bir açıdan da iyi. İyi yanı siz bu sayede kolay yoldan Batı'nın teknolojisini alıyorsunuz. Bu teknolojiyi firmanıza aktarmış oluyorsunuz. Makine teçhizatını alıyorsunuz, bu kolay yolu.

Zor yolu da siz bunu borçlanarak alıyorsunuz yani çok verimli kullanmanız, çok yüksek bir oranda üretime dönüştürmeniz lazım ki o borcu ödeyebilesiniz. Zira Türkiye'de sermaye dediğimiz husus büyük ölçüde dışarıdan geliyor. Artı bunun adaptasyon sorunu, öğrenme sorunu, yayma sorunu var. Onlar da arka arkaya geliyor, dolayısıyla çok sağlıklı bir şey değil aslında. Aşırı bir şekilde sermayeye yüklenmek gelişmenin ilk

devrelerinde belki daha mantıklı bir şey ama açıkçası artık Türkiye'nin bunu aşması gerekiyor. Daha dengeli dağılımlar daha mantıklıdır diye düşünüyorum. Her ülkenin üretim kaynaklarını verimli bir şekilde kullanması lazım. Sermaye kaynaklarını kullanacak elbette, toprağını, insan gücünü çok iyi kullanacak, aynı şekilde bilgiye ve verimliliğe de çok ciddi şekilde katkı yapması lazım. Bizde biraz dengesiz. Sermayeden gelen bir kısım var, Batı'dan gelen ithal sermayeyi, bilgi sermayesini aktarıyoruz ama emeği çok kötü kullanıyoruz gibi görünüyor. Önümüzdeki dönemde bu bileşimi değiştirmemiz lazım, biraz daha insan gücünden faydalanmayı öne çıkarmamız lazım.

Yine firma ismini vermeksizin bir anekdot daha anlatayım, kendi sektöründeki en büyük firmayla görüşmemizde, üretimi daha bütüncül anlamda Türkiye'de yapma konusunda ne yapılabilir diye konuştuk. Söz konusu firma nihai malın bir kısmını yapıyor, yatırımlarının da bir kısmını kendisi yapıyormuş. Yani doğrudan üretimde kullandığı makinelerin bir kısmını da kendisi üretiyor. Şu anda az kullanıyor ama zamanında bir Batı firması "Sizinle birlikte makine tesisat kısmını da yapalım" diye teklif getirmiş ve uzun süre görüşmüşler. Ama yabancı firma

DR. ÜMİT İZMEN

sonuçta vazgeçmiş. En büyük gerekçeleri ise Türkiye'de o konuyla ilgili yan sanayinin olmaması... Yani hiçbir büyük firma üretim bütünlüğünü kendisi yapamaz. Zaten yapmaz da. Çünkü karlı değil. Bu hence büyük ile küçük sanayi arasındaki bağ açısından önemli bir örnek.

Burcu Ünüvar Arz zinciri içinde Türkiye'nin bütün halkaları "up stream, down stream" kurması gerekiyor.

Şeref Saygılı Evet, kurması gerekiyor. Sağlıklı olması lazım. Bazı firmalarımızla "yan sanayiniz var mı, onlara iş bıraktınız mı" diye görüşüyoruz. "Bırakamadık" diyorlar. Sebep olarak "İyi bulamadım" diyor. Ama bundan da hiç memnun değiller. Çünkü "ben iyi yaptığım alanda uzmanlaşmak isterim ama bu işi bırakabileceğim yan sanayi bulamıyorum" diyorlar.

M. Rauf Ateş Burcu Hanım sizinle bir toparlama yapalım. Büyüme performansını desteklemek için finansal piyasaların üzerine düşen görevler nelerdir?

Burcu Ünüvar Finansal sektörün iki farklı katkısının olduğunu söylemek lazım. Bir tanesi, muhasebeleştirmediğimiz, diğeri muhasebeleştirmediğimiz niteliksel büyüme ile ilgili katkıları var. Biraz önce büyüme ile ilgili toplumsal örnekler verdik, aslında Türkiye ekonomisi ve halk olarak da kendimizi öğrenme eğrisinin henüz başında nitelendirebiliriz. Ve ekonomik gerekçelerimizi, gerçeklerimizi şekillendiren şeylerden bir tanesi de sosyal adalet anlayışı. Dünyanın her yerinde bu böyle. Dolayısıyla sermayeyi şekillendiren şeylerden bir tanesi bu. Finansal piyasaları, aracılık hizmetlerini isterseniz kapitalizmin rüzgar gülü olarak, isterseniz de sosyal adalete götüren bir yürüyen merdiven olarak görebilirsiniz. Sonuçta sermaye piyasalarındaki aracılık, tasarruf edilen miktarı yatırıma dönüştürmeye yarayan bir araç. Bunu olabildiğince şeffaf, çarpan etkisini dikkate alarak yapmak çok büyük bir önem taşıyor. Türkiye bunu kriz döneminde sağlam bankacılık sektörünün artılarını görerek yaşadı. Daha önemlisi Merkez Bankası'nın para politikasının parasal aktarım mekanizması içinde en doğru şekilde yansımaları sağlayacak şeylerden bir tanesi de sağlıklı bir finansal sektördür. Bunun için baktığımızda yatırımların önünü açmak, yatırımları finanse etmek ve riski belli bir seviyede tutmak açısından finansal sektör büyümeyi çok hızlı destekleyebilecek unsurlardan bir tanesi. Finansal sektör beşeri sermaye eğitimini de destekliyor, çünkü baktığımızda yükte hafif pahada ağır bir

sektördür. Katma değeri yüksek bir sektördür. Bu nedenle Türkiye'nin uzmanlaşması, derinleşmesi gereken sektörlerden bir tanesidir.

Ama son dönemde büyümeye önemi giderek artan bir katkısı daha var. O da özellikle araştırma gibi sektörlerin finansal aracılık hizmetleri içinde para politikası ile DPT gibi teşkilatlarla, hükümetle ortaklaşa yaptığı çalışmalar içinde bir öngörü oluşturma yeteneğinin fark edilmiş olması. Yani Türkiye 2008-2009 krizine girdiği zaman burada öngörü yeteneğini kullananlardan bir tanesi de finansal sektördü. Eskisi gibi sadece Merkez Bankası, DPT ya da hükümet değil, finansal sektörü de bir oyuncu olarak kendi tahminlerini, kendi risk gurubunu belirledi. Bu son derece önemli, bunu üniversitelerle, Merkez Bankası'yla bir uyum içinde yaptığınız zaman belli bir anlaşılabilirlik seviyesini yakalamış oluyorsunuz. Bu, ülke için bir beşeri sermaye yatırımdır, bu ülkenin risk birimini düşürücü bir yatırımdır, bu ülkeye güvenin artmasını sağlayan bir sonuç doğurur. Bu anlamda hem somut, hem soyut katkıları vardır.

Ama en önemlisi finansal sektör bir çapadır. O ülkenin yatırım çekmesini sağlar. Tasarrufların doğru şekilde kanalize edilmesini sağlar ve çarpan etkisiyle büyütür. Bu nedenle paydaş oyuncularla birlikte çalışarak gerekli düzenleme ve denetleme yapıldığı takdirde, para politikası, maliye politikası, üniversiteler, STK'larla birlikte çalışıldığı takdirde, ortaya çıkan sinerji ülkenin daha stratejik adımlar atmasını sağlar. Türkiye'de sektörel büyümeyi planlarken mutlaka ve mutlaka finansal sektörü hem bir amaç, hem de bir araç olarak görmek gerekir. Bu noktada sanıyorum çok büyük dersler alındı. Türkiye bunu yaparak zaten bir adım attı, o konuda ben bir avantaja sahip olduğumuzu düşünüyorum.

M. Rauf Ateş Fatih Bey sizin eklemek istedikleriniz varsa alalım lütfen. Bir de büyüme sürecinde Türkiye kilit sektörler belirleyerek daha yüksek bir ivme kazanabilir mi?

Fatih Özatay Benim konuşmalarına ekleyeceğim çok bir şey yok, sadece şunu tekrarlamak isterim: Üzerine gidilmesi gereken çok alan var. Bence temelde sorun dönüp dolaşıp aynı noktaya geliyor ve o da kaynak bulma sorunu... O yüzden Türkiye'nin bu sorunu halletmesi gerekiyor. Yargı reformu, ticaret kanunu, iş yapmanın önündeki engeller, eğitim reformu bir dolu şey sayabilirsiniz. Bunlara yönelik bir dolu da rapor var. Onların çoğu kaynak gerektiriyor.

Sorunuza gelince, sektörler konusu benim

çok da uzmanlık alanım değil. Açıkçası bilmiyorum. Bilmediğim bir konuda da konuşmak istemiyorum. Devlet Planlama Teşkilatı aslında bunun için var, bu sektörleri saptamak için var.

M. Rauf Ateş O zaman Ümit Hanım'a geçelim. Hem ekleyeceğimiz bir şey var mı, hem de bu kilit sektörlerle ilgili söylemek istediğiniz bir şey varsa onları alalım lütfen.

Ümit İzmen Ekleyeceğim bir şey yok. Ayrıca ben bu kilit sektör kavramına da karşıyım. Bireylerin, şahısların, firmaların daha fevkinde bir seçme kapasitesi olan devlet fikrine karşıyım. Hele ki bugünün küresel dünyasında bir firmanın görmediğini iş yapma tecrübesi olmayan bürokrasinin doğru göreceğini, doğru tanımlayacağını, doğru hedefleneceğini düşünmüyorum. Bu anlamda belirlenen bu tür kilit sektörlerin yarardan çok zarar getirdiğini düşünüyorum. Bu konuda Asya örnek almıyor ama Asya üzerine yapılan bir dizi çalışma son derece ters sonuçları da ortaya koyuyor. Belki Asya ülkeleri kilit sektörler seçmeselerdi daha da yüksek hızlarda büyüyeceklerdi. Yüzde 8-10'ların da üzerinde hızlarda büyüyeceklerdi. Bu yönde ters iddialar, çalışmalar, araştırmalar da var. Bu araştırmaları da bilerek zararları olabilecek bir kilit sektör seçmeden ziyade yatay olarak iş yapmanın, yatırımların önündeki engellerin belirlenmesi ve bunların temizlenmesi gerekir. Çünkü zaten bu engeller varken piyasa doğru sinyalleri üretmez, yanlış üretilen sinyallerden de doğru sektör seçilemez. Zaten bu piyasada görünürlüğü engelleyen, görüntüyü bulanıklaştıran iş yapma engellerinin tespit edilip bunların temizlenmesi gerekiyor ki piyasa doğru sinyal üretsinsin. Bu doğru üretilmiş sinyal üzerinden zaten firma kendi tercihini kendisi yapar. Devletin de burada yapacağı biraz daha bilgi üretme, bilgi paylaşma, özellikle KOBİ'lere dönük elde edilemeyen bilginin üretilmesinin yaygınlaştırılması gibi yan hizmetlerdir.

M. Rauf Ateş Sumru Hanım sizin ekleyeceğimiz var mı?

Sumru Altuğ Ben şunu söylemek istiyorum. İktisat politikalarının toplumda çok daha derin tartışılması gerekir. Ve karşılıklı olarak deneyimlerin tartışılmasıyla, biraz daha hataya müsaade edilerek hatadan öğrenilmesi yoluyla da doğru sonuçlara varılacağına inanıyorum. Mesela Ümit Hanım'a katılıyorum. Japonya'da "MITI" (Ministry of International Trade and Industry) çok büyük bir engel oldu sonunda. Böyle bir yapı kurabilirsiniz, sizi 30 yıl yüksek büyüme

performansında götürebilir, sonra 90'larda, 2000'li yıllarda "0" büyümeye geçebilirsiniz. Dolayısıyla benim önermek istediğim toplumda çok canlı ve çıkarlara da bağlı bir iktisadi politika tartışmasının yapılması gerektiği. Ve bakalım hangi taraf çıkacak ortaya? Hatasız toplum beklemeylem, tek yönlü toplum beklemeylem, biraz müsaade edelim bizim toplumumuz da öğrensin ve olgunlaşsın. Biz de iktisatçılar olarak şöyle yardımcı olalım: Bu iktisadi politika tartışmalarını derinleştirebiliriz. Ben onu yapmak istiyorum. Ben iktisadi politika tartışmasını birçok açıdan derinleştirmek istiyorum. O zaman belki toplum kendisi daha rahat karar verir.

M. Rauf Ateş Teşekkürler. Şeref Bey sizin ekleyeceğimiz bir şey var mı?

Şeref Saygılı Bu sektör seçimi noktasında şunu söyleyebilirim, benim kendi kanaatim şu: Aslında her sektör önemli, yani bizim en azından Türkiye'nin konumu itibariyle bakarsak şu sektör ya da bu sektör değerli diye bir sınıflamaya yapmamamız lazım. En basit gördüğümüz sektörde bile... Bakın bugün bizim daha önceleri çok değerli görmediğimiz tarım ve hayvancılık

gündeme gelmiş durumda. Dolayısıyla bence hangi sektör değil de hangi üretimi, nasıl yaptığınız önemli. Yüksek katma değerli yapıyor musunuz, yapmıyor musunuz bu önemli. Üretim zincirinin hangi aşamasındasınız, basit bile olsa onun hangi aşamasını yapıyorsunuz. Tasarımını mı, bu işin emek kısmını mı yapıyorsunuz, bu çok önemli. Başarı da bu anlamda sektör seçiminden ziyade Türkiye'nin üretimin daha bilgi yoğun, daha yüksek katma değer yaratan, daha komplike aşamalarına geçmesiyle ilgili bence. Bu hemen hemen tüm sektörler için geçerli, dediğim gibi gıdasından tekstiline, giyimine kadar. Belki bazı teknoloji konularında seçimler olabilir. Kimyaya mı, ilaca mı yatırım yaparsınız, nano teknolojilere mi yatırım yaparsınız gibi.

Ama ben genel olarak sektör seçiminden yana değilim. Önemli olan her bir sektörün içindeki üretimin nasıl verimli kılınacağı. Bunun üzerine odaklanmak daha anlamlı, diğerinde zaten piyasa koşulları ve sanayicinin tercihleriyle

PROF. SUMRU ALTUĞ Yükselen piyasa krizleri bugün o ülkelere bir takım şeyler öğretti. Bu yaşadığımız krizler veya Denizli'deki, Kayseri'deki fazla kapasite oradaki firmalara yardımcı olacak. Bürokrasi, akademi çevreleri veya politikacılar buna nasıl yardımcı olabilir? Biz tartışmaları derinleştirebiliriz, bazı hedefler koyabiliriz, çalışmalar yapabiliriz, toplumu kendi anladığı dilde aydınlayabiliriz. Bunu da yapmamız gerekiyor, toplumu kendi anladığı dilde aydınlatmalıyız. Ama bu çok da kolay olmayacak. Ben açıkçası ona inanıyorum. Yani biraz da kendimize zaman tanıyalım. Toplumu belli şekilde yönlendirmek istiyorsunuz ama toplum her zaman sizin önerdiğiniz yoldan gitmiyor. Bu toplumsal değişimler de zaman meydana geliyor, o konuda da gerçekçi olmak lazım. Bakın Türkiye 2000-2001 krizini yaşamıyorsa, belki bugün bu sağlamlıkta bir bankacılık sektörüne sahip olmayacaktı. Biz EAF'ta (TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu) yeni bir yayın yayınladık. Şöyle söyleniyor; kurumsal değişiklikler aralıksız olarak devam etmiyor, sıçramalarla yapılıyor ve stres olduğu dönemlerden sonra değişiklik oluyor. Amerika'da büyük buhran yaşanıyor ve ardından sosyal devlet ve kurumları meydana geliyor. İkinci Dünya Savaşı yaşanıyor, "Bretton Woods" konuyor, "Emerging Markets" krizleri yaşanıyor ve buna bağlı olarak bu ülkeler farklı politikalar alıyorlar, yani kurumsal değişiklikler de streslerin sonucu kesintili yapılıyor. Buna da biraz alışmamız gerekiyor.

zaman içinde bir ayrışma olacaktır. Piyasayı bu anlamda genel dinamiklerine bırakabiliriz diye düşünüyorum. Önemli gördüğüm noktaya değinirsem eğer bir gelişme, kalkınma, büyüme politikası olarak bakarsam, bence hem bireyler, hem firmalar için önemli olan dünyayı iyi okumak ve bunun arkasından kendisini de değiştirebilmektir. Ona uygun kurumsal yapıları, stratejileri, kaynak ayrımlarını yapmak asıl önemli olan. Aksi takdirde dünyanın farklı zamanlarda farklı çözdüğü, çatışmayla öğrendiği süreçleri denemek zorunda kalabiliriz. Ama bence daha doğru olanı, algılama biçimlerimizi daha dinamik hale getirmektir. Bir kader ortaklığının hem firmalar, hem toplum arasında geçerli olduğunu iyi anlamamız gerekir. Bunu gerçekten de gördüğümüz firmalarda gördük. Büyük firma ile küçük firmanın çıkarı aslında orta-uzun vadede aynı. Bunu yakalayamazsak, bu perspektifle bakamazsak biraz sıkıntı olabilir.

Buradaki en büyük zorluk aslında uzun zaman gerektirmesi. İnsan ve firma davranışları çok uzun zamanda değişebiliyor. Kısa vadede bunları değiştirebilmemiz mümkün değil. İşin enteresan noktası da geçmişte yaptığımız bir hamle şu anki durumunuzu çok fazla etkiliyor.

Belki eğitim gibi, kadınların iş hayatına girmesi gibi, demokratikleşme gibi birkaç kritik unsur yakalayıp bunlar üzerinden tartışmak ve politika üretmek daha doğru olacaktır.

Alınan kararlarla ilgili size çarpıcı bir örnek vermek istiyorum: Bizim geçmiş çalışmalarımız biliyorsunuz daha çok sermaye birikimi konusunda başladı. 1948'lerden günümüze getirmeye çalıştık. Sektörel yatırım davranışlarını anlamaya çalıştık. Orada günümüze de yansımaları olan bir husus beni rahatsız etti. Bu konu kamuoyunda da pek tartışılmıyor. O da şuydu: Özellikle 80'li, 90'lı yıllarda yatırımların sektörel kompozisyonunda ciddi bir değişim var. Sanayi yatırımlarının payının azaldığını, buna karşılık hizmet yatırımlarının arttığını görüyorsunuz. Bu söylediğimiz bir mesele. Bunun da altında bir tek konut yatırımlarının arttığını görüyorsunuz. Elbette burada göçler var, nüfus artıyor ama normal davranışların ötesinde bir artış söz konusu. İnşaat yatırımlarının boyutu toplam yatırımların içinde yüzde 20-25'lerden yüzde 38-40'lara yükseliyor. Neredeyse iki katına çıkan inşaat yatırımları hususu var. Bu da hatırlarsanız şuna denk geliyor: Türkiye'de ikincil konut yapılandırması. 80'li yılların başı, 90'lı yıllar... Buna neyin sebep olduğunu az çok hatırlıyoruz. Bu akım Özal'lı yılların başında başladı ve aslında

daha sonraki dönemlerde de devam etti. O dönemde hükümet, ekonomiyi ve büyümeyi canlandırmak için kamu inşaat sektörünü önemli bir tetikleyici olarak gördü. Teşviklerini sürekli buraya verdi. Kredi verdi, kaynak verdi, toplu konut yapımına arsalar verdi. Kısa sürede ekonomik canlanma artsın, cam, demir tüketimi artsın diye bakıldı ama sonuçta görüyorsunuz. Şu anda İskenderun'dan başlayıp Amasya'lara kadar giden, tüm kıyı şeridimizde ciddi bir ikinci konut stokumuz var. Yazlık konutlarımız var. Açıkçası ben sayısını da bilmiyorum, değerini de bilmiyorum ama bilmeyi çok isterdim.

Biz o yatırımları o alanlara değil de başka alanlara kaydırsaydık Türkiye bugün hangi noktada olurdu? Fabrikalar kursaydık, yollar yapsaydık, o ikinci konutun değeri finansal sistemimizin içinde kalsaydı ne olurdu? Şu anki duruma bakıyorum çok statik şeyler, insanlar elbette tatilini yapacak, turizmine gidecek, herkesin birinci konutu olacak, barınma ihtiyacı çok önemli ama onun ötesine taşan bir yapı var. Kaldı ki insanlar bunları bir hafta, iki hafta, üç hafta kullanıyor. Ticarileşmeyen, toprağa gömülen bir kaynak var. Bizim asıl kaynağımız orada. Hep "düşük tasarruf" diye tartışıyoruz değil mi? Ama en büyük sebeplerinden bir tanesi

bence o. O zaman alınan bu yanlış kararların yansımaları şimdi yaşıyoruz. Elbette başka şeyler de var, hiçbir şekilde buna indirgenemez ama demek istediğim bu aldığımız kararlar; 80'li yılların başında, 90'lı yıllarda aldığımız bu kararların sonuçlarını şimdi görüyoruz. Ve maalesef benim çocuklarım da bu olumsuz sonuçları görmeye devam edecek. Bizim kaynağımızı, tasarruflarımızı nereye kullandığımız, nereye kullanacağımız noktasında çok iyi düşünmemiz lazım. Çünkü tasarrufun ve alınan bu kararların kuşaklar arasında aktarılan bir yapısı var. Çok iyi düşünmek lazım. Bu çerçevede çok da mikroya girmemek lazım. A sektörü, B sektörü, birinci konut, ikinci konut demeden herkesi kesen, uzlaşma sağlayarak eğitim gibi, kadınların eğitimi gibi, mesleki eğitim gibi noktalara ciddi şekilde yatırım yapmak, ciddi şekilde o alanları, o alt yapıları iyileştirmek en mantıklı çözüm gibi geliyor bana.

Ümit İzmen Burada Şeref Bey'in verdiği ilhamla bir şey söyleyebilir miyim?

M. Rauf Ateş Tabii ki.

Ümit İzmen Sektörel değişimden konuşuyoruz, doğru, 80'den bu yana çok ciddi bir sektörel dönüşüm var. Ama bu dönüşüm aslında laf döndü dolaştı çok odaklanmadık ama kurumsal dönüşümle de çok çakışıyor. Üst üste geliyor. Ve ikisi de birbirini besleyen süreçler. Kurumsal dönüşümün de arkasına baktığımızda 80'lerdeki birincil liberalizasyon dalgasını görüyoruz. Daha sonra 90'larda ikinci liberalizasyon dalgasını görüyoruz. 96'da Gümrük Birliği ile daha mega değişimler olarak Türkiye ekonomisinin küresel sisteme bir başka eklemleme yolunun açıldığını görüyoruz. 2001 krizinden sonra Türkiye'de finansal sektörün yeniden yapılandığını görüyoruz. Şimdi Türkiye bir başka radikal, çok ciddi değişim ve dönüşüm noktasında.

Bu masadaki bütün tartışmaların bende günün sonunda bıraktığı ağız tadı da bu. Çok ciddi bir değişim ve dönüşüm noktasındayız, gelecek 10 yılın Türkiye'si küresel kriz öncesi Türkiye'den büyük ölçüde farklı olacak. 2001 krizinden sonra ekonomideki temel lokomotif finansal sektörün yeniden yapılanmasıydı. Bana kalırsa bu krizden sonraki lokomotif de reel sektörün yeniden yapılanması olacak. Biz gelecek 10 yıla baktığımızda reel sektörde çok ciddi, çok köklü, çok radikal bir değişimin yaşanmış olduğunu göreceğiz. Zaten şimdi yaptığımız tartışma da bence bu tartışma.

M. Rauf Ateş Hepinize çok teşekkür ederiz.

PROF. DR. FATİH
ÖZATAY

TÜRKİYE'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME: KISA BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllardan itibaren yoğunlaşan dış açılma süreci, ekonomik faaliyetlerde keskin dalgalanmaların ortaya çıktığı, ekonomik ve sosyal alanda yapısal değişimlerin yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Kurumsal altyapı yeterince tesis edilmeden girişilen dış açılma süreci, kalkınma çabalarını sınırlamış, dolayısıyla büyüme oranında belirgin oynaklıklar ortaya çıkmış, istihdam yaratma kapasitesi düşük kalmıştır (Grafik 1). Söz konusu olumsuzlukların yanında, dış açılma süreci piyasa mekanizmasının yerleşmesi, ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve özel girişimciliğin güçlenmesi gibi alanlarda olumlu bir rol oynamıştır.

1990'lı yıllarda yüksek düzeyde seyreden kamu açıkları, bankacılık sektörünün özel sektöre kaynak aktarma işlevini sınırlamış, dolayısıyla kaynak dağılımındaki etkinlik olumsuz etkilenmiştir. Başka bir ifadeyle, yüksek kamu açıkları, özel yatırımları dışlayıcı bir etki

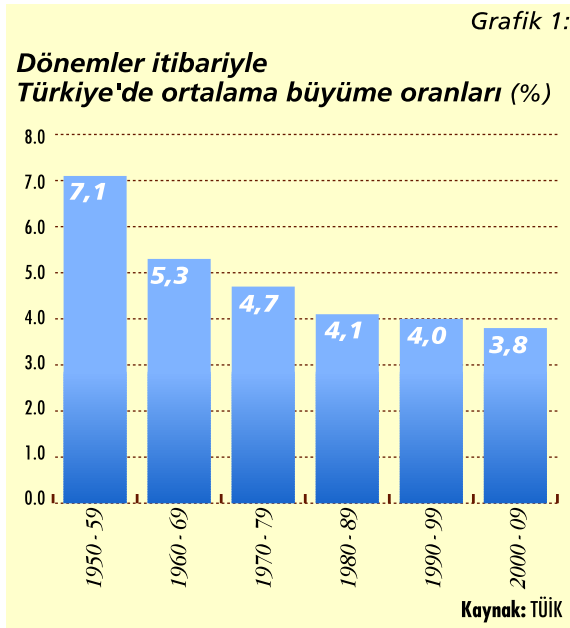
yaparak üretim kapasitesini (potansiyel üretimi) düşürücü bir etki yapmıştır. Söz konusu süreç, ekonomide yüksek oranlı daralmaya neden olan 2001 kriziyle sonuçlanmıştır. 2001 krizinden sonra ekonomide gözlenen performans artışında, makro ekonomide sağlanan görece istikrar, sermaye girişlerindeki belirgin artış, kamu sektörü açıklarını azaltıcı ve bankacılık sektörünü güçlendirici reform çabalarıyla uluslararası işbölümünün gerektirdiği yüksek verimliliğe sahip sektörlerle yönelik kaynak girişi belirleyici olmuştur.

Ancak, 2002-2006 döneminde ekonomide sağlanan yüksek büyüme oranlarının sürdürülebilir olmadığı 2006 yılının ikinci yarısından itibaren gözlenen ekonomik yavaşlamayla kendini göstermiştir. Küresel düzeyde oluşan dengesizliklerin küresel krizle sonlanmadan önceki süreçte temel olarak dış ödemeler dengesinin sürdürülebilirliğine ilişkin kaygılardan dolayı Türkiye ekonomisine yönelik risk algısında artış gözlenmiştir. Bu durum

yatırımcı güveninde belirgin bozulmalara neden olmuş ve bunu ekonomide yavaşlama takip etmiştir. Böylece, dış sermaye hareketlerine oldukça duyarlı hale gelen Türkiye ekonomisi, küresel dengesizliklerin ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkilerini diğer birçok gelişmekte olan ülkeden önce hissetmeye başlamıştır. Nitekim, Türkiye'nin 2007-2008 dönemindeki büyüme performansı birçok gelişmekte olan ekonominin performansının altında kalmıştır.

YATIRIMLAR DIŞ SERMAYEYE DUYARLI

Uluslararası veriler yatırım yapmak için dış tasarruflara bağımlı olan ve dolayısıyla yüksek tasarruf-yatırım açığı (yüksek cari işlemler açığı) veren gelişmekte olan ülkelerin daha düşük oranda büyüme kaydettiğine işaret etmektedir (Grafik 2).

Nitekim bu karşılaştırma Türkiye'de büyümenin dış sermaye hareketlerine olan duyarlılığının dış kaynak ihtiyacı olmayan veya düşük olan ülkelere oranla daha yüksek olduğunu da ortaya koymaktadır.

Son yıllarda gerçekleştirilen birçok yapısal reforma karşın, 2000'li yıllarda keskin düşüş sergileyen yurt içi tasarruf oranının da etkisiyle Türkiye'de yatırımların, dolayısıyla üretim kapasitesinin dış sermaye hareketlerine duyarlılığı artmıştır.

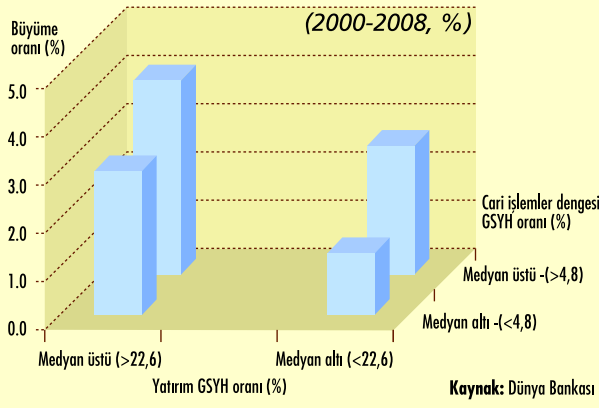
Yakın tarihte ortaya çıkan ekonomik

daralmaların önemli ölçüde dış kaynak girişlerinin yavaşlaması veya durmasıyla ilgili olduğu gözlenmiştir. Nitekim küresel düzeyde ortaya çıkan krizin Türkiye'ye yönelik sermaye girişlerini olumsuz yönde etkilemesinin de bir sonucu olarak potansiyel büyüme oranının yaklaşık bir puan düşerek yüzde 4'ler düzeyine indiği tahmin edilmektedir.

2002-2007 döneminde artan sermaye girişleri, ekonominin büyüme motoru olma potansiyeli taşıyan KOBİ'lerin finansa erişimine yönelik sorunlarını ortadan kaldırmamıştır. Bu durum, yurt içi tasarrufların düşük olması ve bankacılık sisteminin KOBİ'lere ait getirisi yüksek potansiyel projelere kaynak aktarma konusundaki yetersizlikleriyle yakından ilgilidir. Ayrıca, hızlı sermaye girişlerinin sonucunda özel kesim dış borç stokunda oluşan artışın ekonomide yarattığı kırılganlığın maliyeti KOBİ'ler ve istihdam açısından yüksek olmuştur. Başta KOBİ'ler olmak üzere finansman erişiminde zorluk yaşayan şirketler, borçlanma imkanı olan şirketlere oranla daha yavaş büyüme kaydetmişlerdir. Nitekim, Türkiye'de KOBİ'ler, birçok gelişmekte olan ülkenin KOBİ'lerine oranla 2004-2007 döneminde ortalama olarak yaklaşık yüzde 10 oranında daha yavaş büyüme

Grafik 2:

Gelişmekte olan ülkelerde, cari işlemler dengesi ve yatırım oranlarına göre kişi başı ortalama büyüme oranları

ÇÖZÜM İÇİN NE YAPILMALI?

Söz konusu yapısal sorunları çözecek ve dolayısıyla yüksek sürdürülebilir büyümeyi mümkün kılacak yaklaşımlara ihtiyaç bulunuyor. Bu çerçevede yapılacak temel politika değişiklikleri aşağıda bazıları sıralanan alanları kapsamalıdır.

- ✓ Ekonominin dış sermaye girişlerine olan duyarlılığını azaltmak ve borç yaratmayan yabancı sermaye girişlerini teşvik etmek üzere yurt içi tasarrufların artırılması,
- ✓ KOBİ'lerin finansa erişimini kolaylaştıracak, istihdam ve yenilik faaliyetlerini destekleyecek girişimlerin daha da güçlendirilmesi,
- ✓ Nitelikli istihdam sağlayan üretim süreçlerinin geliştirilmesine yönelik girişimlerde bulunulması AR-GE destek sisteminin etkinliğinin artırılması,
- ✓ Kayıt dışılıkla mücadele, sosyal koruma, istihdam, aktif işgücü politikalarının aynı çerçevede ele alınarak işgücü piyasasının etkinleştirilmesi (birim büyüme başına istihdam artışının azamileştirilmesi). Bu çerçevede, işsizlik sigortası kapsamının ve etkinliğinin artırılması, kıdem tazminatı sisteminin işgücü piyasasındaki etkinliği artırmak üzere gözden geçirilmesi, yarı zamanlı ve esnek çalışma saatlerinin yaygınlaştırılması.
- ✓ İşgücü piyasasını etkinleştirme çerçevesinde yapılacak politika değişiklikleri sürecine çalışan kesimlerin aktif katılımının sağlanması,
- ✓ Makro politikaların büyüme dostu olmaları yönünde revizyona tabi tutulması, bu çerçevede ticarete konu olan sektörlerin yatırım faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve altyapı yatırımlarının desteklenmesi,
- ✓ Yatırım ortamının geliştirilmesi: bürokrasinin azaltılması, yolsuzlukla ve haksız rekabetle mücadele edilmesi ile mevzuatın rasyonelleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması.

kaydetmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'de KOBİ'ler büyük ve mikro şirketlere oranla, uluslararası rekabetin de etkisiyle, sınırlı istihdam artışı sağlamışlardır.

İSTİHDAM ARTIŞI SINIRLI

2001 krizi sonrasında ekonomide ortaya çıkan hızlı büyümeye karşın işgücüne katılımda önemli bir değişim gözlenmemiş ve işsizlik oranı yüksek düzeyde seyretmiştir. Nitekim, milli gelirin yıllık ortalama olarak yüzde 6,8 oranında büyüdüğü 2002-2007 döneminde dahi işsizlik oranı yüzde 10'un üzerinde kalmıştır. Aynı dönemde, istihdam oranı ise uluslararası karşılaştırmalara göre oldukça düşük düzeylerde kalmaya devam etmiştir (Grafik 3). 2002-2007 döneminde sermayeyi yoğun olarak kullanan sektörler hızlı bir büyüme sergilemiş, dolayısıyla yurt içi üretimde ithal girdi kullanımının payı artarken başta istihdam olmak üzere yerli girdi kullanımı olumsuz yönde etkilenmiştir.

Ayrıca, artan dış sermaye girişlerine karşın, özel tasarruf oranında ortaya çıkan 10 puanlık düşüşe bağlı olarak, sürdürülebilir yüksek büyüme açısından belirleyici olan yatırımların GSMH içindeki payında dolayısıyla fiziki ve beşeri sermaye birikiminde sınırlı artışlar sağlanmıştır.

Mevcut politika ve yaklaşımlarla her yıl yarım milyondan fazla insanın iş gücüne katıldığı, kadınların iş gücüne katılımının sınırlı olduğu, kente göçün yarattığı düşük nitelikli iş gücü havuzunun büyüdüğü, küresel ekonomik sistemin sunduğu ve makro politikaların desteklediği sermaye yoğun üretim süreçlerinin üretimde giderek ağırlığının arttığı, üretim süreçlerinde ithal girdi kullanımının yoğunlaştığı ve aktif iş gücü politikalarının yeterince yaygınlaştırılmadığı Türkiye'de, istenilen ekonomik ve sosyal sonuçlar elde edilememiştir. Böylece, Türkiye'nin bolca sahip olduğu emek gücünün üretim süreçlerindeki kullanımı sınırlı kalmıştır.

Küresel üretim zincirlerinin şekillendirdiği günümüz Türkiye'sindeki iş yapış biçimleri, sınırlı eğitim ve öz güvene sahip iş gücünün üretime katılımını ve değer yaratma yönündeki girişimlerini önemli ölçüde sınırlandırdığı bilinmektedir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin sürdürülebilir yüksek büyüme oranlarına ulaşmasını engelleyen faktörleri aşağıdaki başlıklar altında sıralamak mümkündür:

- ✓ Yurt içi tasarruflardaki keskin düşüş

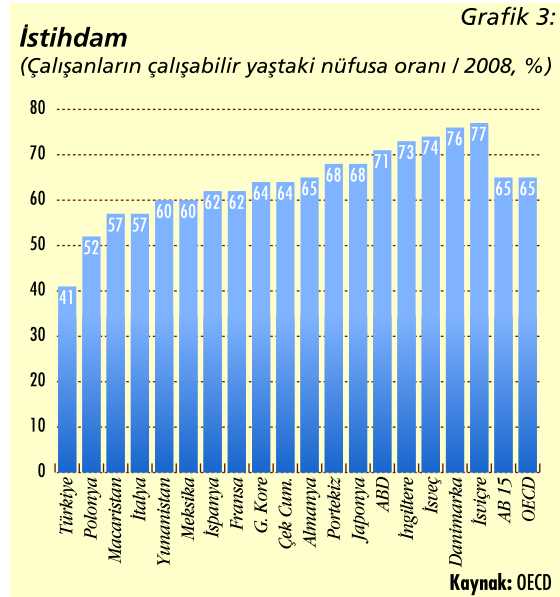
büyümenin dış sermaye girişlerine duyarlılığını artırmakta ve dış dengede yapısal kırılmalıklara neden olmaktadır. Bu durum sürdürülebilir yüksek büyüme açısından risk teşkil etmektedir.

✓ İstihdam yaratıcı faaliyetlerin yeterince ödüllendirilmemesi, iş gücü piyasasında arz ve talebi eşleştirecek aktif iş gücü politikalarındaki yetersizlik ve işgücü piyasasındaki mevcut katılıklarının da besleği yüksek kayıt dışılık bol olan üretim faktörünün, yani insan gücünün etkili bir biçimde değerlendirilmesini engellemektedir.

✓ Yüksek kayıt dışılık ve yüksek işsizlikle düşük istihdam, çalışabilir yaştaki nüfusun bağımlılık oranını artırmaktadır. Bu durum tasarruf oranlarını ve üretim kapasitesini olumsuz etkilemektedir.

✓ Makro düzeyde uygulanan politikalarla uyumlu mikro düzeydeki yapısal reformların yetersiz kalması, başta sanayi olmak üzere ticarete konu olan alanlarda ve istihdamda önemli bir tahribata neden olmuş, istihdamın yaklaşık dörtte üçünü sağlayan KOBİ'lerin büyüme imkanlarını sınırlandırmıştır. Bu durum, ara girdi ihtiyacını karşılayacak sanayi politikalarının zayıf kalmasına ve dış dengenin yapısal olarak sürdürülemez bir yapıya kavuşmasına neden olmuştur.

✓ Toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısını artırıcı adımlar sınırlı düzeyde kalmıştır. Gerek mesleki eğitim, gerekse örgün eğitim alanındaki aksaklıklar iş gücü piyasasındaki sorunları derinleştirmekte ve verimlilik kazanımlarını sınırlandırmaktadır.

TÜRKİYE'NİN YILLAR İTİBARIYLA BÜYÜME VE İSTİHDAM RAKAMLARI

	Büyüme (%)			İstihdam (bin kişi)			İstihdam, Artış oranı (%)			İşgücüne katılma oranı (%)	İstisilik oranı (%)
	GSYH	Tarım	Tarım dışı	Toplam	Tarım	Tarım dışı	Toplam	Tarım	Tarım dışı		
1998	3,1	8,4	2,4	19.787	7.195	12.592	2,7	1,9	3,2	50,8	7,4
1999	-3,4	-5,7	-3,0	20.033	7.023	13.010	1,2	-2,4	3,3	50,7	8,2
2000	6,8	7,1	6,7	19.608	6.091	13.517	-2,1	-13,3	3,9	48,0	7,0
2001	-5,7	-7,9	-5,4	19.557	6.318	13.239	-0,3	3,7	-2,1	47,9	8,9
2002	6,2	8,8	5,8	19.402	5.803	13.600	-0,8	-8,2	2,7	47,6	10,8
2003	5,3	-2,0	6,3	19.214	5.553	13.661	-1,0	-4,3	0,5	46,4	11,0
2004	9,4	2,8	10,2	19.632	5.713	13.919	2,2	2,9	1,9	46,3	10,8
2005	8,4	7,2	8,5	20.067	5.154	14.913	2,2	-9,8	7,1	46,4	10,6
2006	6,9	1,4	7,5	20.423	4.907	15.516	1,8	-4,8	4,0	46,3	10,2
2007	4,7	-6,7	5,9	20.738	4.867	15.871	1,5	-0,8	2,3	46,2	10,3
2008	0,7	4,3	0,3	21.194	5.016	16.178	2,2	3,1	1,9	46,9	11,0
2009	-4,7	3,6	-5,6	21.277	5.254	16.023	0,4	4,7	-1,0	47,9	14,0

Not: Serilerdeki kırılma dönemleri için eski serilerle uyum gözlemlenmiştir.

Kaynak: DPT

PAZARLAMA

ÖZEL YAYINLAR
VE KİTAPLAR

YÖN VEREN
İNSANLAR

ANADOLU
KAPLANLARI

BAŞARI
ÖYKÜLERİ

1 limitsiz bilgi

a rşivimiz

t rend

p iyasalar

i ş dünyası

a nalizler

Capital

YÖNETİM

KARİYER

YENİ YAKLAŞIMLAR

KONJONKTÜR

ARAŞTIRMA

www.capital.com.tr

**Türkiye'nin 1 numaralı
aylık ekonomi dergisi
şimdi internette**

Dijital Dergi Aboneliği için;
www.eMecmua.com

TÜRKİYE'NİN EN YENİLİKÇİ AYLIK İŞ VE EKONOMİ DERGİSİ

DB
UĞAN BURDA DERGİSİ

TRADEMASTER Web'de

İş Yatırım'dan Türkiye'de bir ilk daha... **TradeMaster, Web'de!**

İş Yatırım'ın yeni ürünü TradeMaster International Web ile, herhangi bir program indirip yüklemeye gerek kalmadan, internet erişimi olan her yerden dünyanın önde gelen borsalarına kolayca ulaşarak online işlem yapma olanağına sahip olacaksınız...

Trade Master International Web ile dünya borsalarındaki gelişmeleri detaylı, derinlikli ve anlık olarak takip edebilir, bu bilgiler ışığında, dünya borsalarındaki hisse senedi ve vadeli kontrat işlemlerinizi aracısız, kolay ve hızlı yapabilirsiniz...